

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
Філологічний факультет
Кафедра української мови, літератури та журналістики

На правах рукопису

ТВОРЧИСТЬ ГАННИ БАРВІНОК У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРИ
СІВЕРСЬКОГО КРАЮ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»

Освітньо-професійна програма – Середня освіта. Українська мова і
література

здобувача вищої освіти
денної форми навчання

Черненкої Юлії Миколаївни

Роботу розглянуто й допущено
до захисту на засіданні кафедри
(протокол №_ від _____)
Завідувач кафедри
професор

_____ Т.Л. Хомич

Науковий керівник –
доктор педагогічних наук,

Лілік Ольга Олександрівна

Чернігів 2025

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2025 року

Магістрантка _____ **Юлія ЧЕРНЕНЬКА**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник _____ **Ольга ЛІЛІК**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Рецензент _____ **Юлія СМОЛЯНКО**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на розширеному засіданні кафедри української мови, літератури та журналістики

Протокол № ___ від «___» _____ 2025 року

Магістрант допускається до захисту роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри української мови,
літератури та журналістики _____ (підпис) Тетяна ХОМИЧ

**ЗАВДАННЯ І ГРАФІК ВИКОНАННЯ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ЧЕРНІГІВСЬКОГО КОЛЕГІУМУ» імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Факультет філологічний

Кафедра української мови, літератури та журналістики

Освітній ступінь «МАГІСТР»

Спеціальність 014 Середня освіта Українська мова та література

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри Хомич Тетяна Леонідівна

«_____» 2025 року

ЗАВДАННЯ

ДЛЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ МАГІСТРАНТА

Черненкої Юлії Миколаївни

1. Тема роботи «Творчість Ганни Барвінок у контексті літератури Сіверського краю».

Науковий керівник Лілік Ольга Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор.

Затверджені вченою радою філологічного факультету,

протокол № _____ від «___» _____ 20__ р.

1. Строк подання магістрантом магістерської роботи

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Етапи роботи	Зміст Роботи	Термін виконання	Відмітка про виконання
<i>I. Підготовчий</i>	1. Вибір теми кваліфікаційної роботи. 2. Планування дослідження. 3. Уточнення теми і затвердження її вченою радою факультету.	04.09 15.09 15.10	
<i>II. Дослідницький</i> а) Теоретичне дослідження проблеми б) Розробка нової методики	1. Теоретичне дослідження проблеми. 2. Розробка авторської методики на основі результатів теоретичного дослідження проблеми. 3. Подання чорнового варіанту першого розділу роботи на перевірку науковому Керівникові	30.11 25.12 25.02	
<i>Проміжний контроль</i>	Оцінка стану виконання кваліфікаційної роботи	01.03	
в) Методичні розробки	Зразок уроку з теми роботи	01.04	

<p>III. Текстовий: а) Редагування</p>	<p>1. Робота над змістом тексту</p> <p>2. Формулювання загальних висновків та анотацій.</p> <p>3. Оформлення чорнового варіанту всієї роботи.</p>	10.08	
<p>Рубіжний контроль</p>	<p>Оцінка стану готовності роботи та її рекомендація до захисту на засіданні кафедри</p>	15.09	
<p>б) Форматування</p>	<p>1. Доопрацювання та оформлення чистового варіанту роботи з дотриманням стандартних вимог.</p> <p>2. Переплетення роботи та подання її на рецензування</p>	10.10	
<p>IV. Завершальний</p>	<p>1. Підготовка доповіді для захисту роботи.</p> <p>2. Підготовка демонстраційного матеріалу</p>	10.11	

Магістрант

Юлія ЧЕРНЕНЬКА

Керівник роботи

Ольга ЛІЛІК

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СІВЕРЩИНИ	14
1.1. Теоретичні аспекти дослідження регіональної літератури в сучасному літературознавстві.....	14
1.2. Література рідного краю як складова національного літературного процесу	18
1.3. Науково-методологічні підходи до вивчення регіональної літератури Чернігівщини.....	21
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РАННЬОЇ ТВОРЧОСТІ ГАННИ БАРВІНОК	29
2.1. Літературний дебют письменниці: становлення творчої особистості	29
2.2. Фольклорні мотиви та етнографічна основа перших оповідань авторки	31
2.3. Проблемно-тематичний аналіз ранніх творів письменниці (на матеріалі оповідань "Лихо не без добра", "П'яниця", "Не було змалку, не буде й до останку").....	34
2.4. Жанрово-стильові особливості прози Ганни Барвінок 1860-х років.....	40
Висновки до розділу 2.....	46
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ГАННИ БАРВІНОК У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	47
3.1. Інтерпретація творів Ганни Барвінок: читацька рецепція та проблеми вивчення.....	47

3.2. Система роботи над вивченням творів Ганни Барвінок на уроках української літератури	49
3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення творчості Ганни Барвінок у старшій школі: інноваційні підходи та практичні аспекти.....	51
3.4. Методичні поради щодо вивчення творчості Ганни Барвінок під час уроків рідного краю на прикладі творів «П'яниця» та «Не до пари» на уроках української літератури	53
Висновки до розділу 3.....	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	62
АНОТАЦІЯ	68
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Українська література як складне багатогранне явище формувалася протягом століть завдяки творчому доробку митців з різних регіонів України, кожен з яких привносив свої унікальні особливості, традиції та культурний колорит у загальнонаціональний літературний процес. Особливе значення у цьому контексті має дослідження регіональних літературних явищ, які не лише збагачують загальноукраїнську літературну палітру, але й допомагають глибше зрозуміти особливості формування національної літературної традиції.

У сучасному літературознавстві дедалі більшої ваги набуває регіональний підхід до вивчення літературних явищ, який дозволяє розглядати творчість письменників у тісному зв'язку з культурно-історичним контекстом певного регіону, його традиціями та особливостями світосприйняття. Такий підхід дає можливість не лише виявити специфічні риси регіональної літератури, але й простежити її вплив на розвиток національної літератури в цілому.

Актуальність дослідження. Регіональна література як важливий компонент національного літературного процесу відіграє визначальну роль у формуванні культурної ідентичності та збереженні історичної пам'яті українського народу. Особливе місце в цьому контексті посідає література Сіверщини, яка має багату історію та представлена численними талановитими митцями, серед яких визначне місце належить Ганні Барвінок – яскравій представниці української прози XIX століття.

Творчість Ганни Барвінок, справжнє ім'я якої Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш (1828-1911), є унікальним явищем в українській літературі, що потребує ґрунтовного наукового осмислення та систематизації. Її літературна спадщина, особливо рання творчість, відображає не лише особливості регіональної літератури Чернігівщини, але й демонструє органічний зв'язок із загальнонаціональним літературним процесом, що робить

її вивчення особливо актуальним у контексті сучасних літературознавчих досліджень.

Актуальність теми дослідження зумовлена також недостатнім висвітленням у сучасному літературознавстві художньо-естетичних особливостей ранньої творчості письменниці та необхідністю комплексного аналізу її творів у контексті розвитку регіональної літератури Сіверщини. Особливої уваги заслуговує питання методики викладання творчості Ганни Барвінок у закладах загальної середньої освіти, що потребує розробки інноваційних підходів та практичних рекомендацій.

Стан наукової розробки проблеми свідчить про наявність окремих досліджень творчості Ганни Барвінок, однак відсутній комплексний аналіз її ранньої творчості в контексті розвитку регіональної літератури Сіверщини. Окремі аспекти творчості письменниці досліджували такі науковці як В. Шенрок, О. Дорошкевич, С. Єфремов, пізніше – В. Денисенко, О. Івановська, В. Яременко та інші. Проте системного дослідження художньо-естетичних особливостей ранньої творчості письменниці та її місця в регіональній літературі Сіверщини досі не здійснено.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах наукової теми кафедри української літератури і компаративістики та відповідає пріоритетним напрямам розвитку філологічної науки в Україні.

Об'єктом дослідження є регіональна література Сіверщини ХІХ століття та рання творчість Ганни Барвінок як її невід'ємна складова.

Предметом дослідження є художньо-естетичні особливості ранньої творчості Ганни Барвінок, її місце в літературному процесі Сіверщини та методичні аспекти вивчення творчості письменниці в закладах загальної середньої освіти.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі художньо-естетичних особливостей ранньої творчості Ганни Барвінок у контексті розвитку

регіональної літератури Сіверщини та розробці методичних рекомендацій щодо вивчення її творчості в закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Дослідити теоретичні аспекти вивчення регіональної літератури в сучасному літературознавстві.
2. Проаналізувати місце літератури рідного краю в національному літературному процесі.
3. Визначити науково-методологічні підходи до вивчення регіональної літератури Чернігівщини.
4. Систематизувати наукові дослідження творчості Ганни Барвінок.
5. Дослідити становлення творчої особистості письменниці та особливості її літературного дебюту.
6. Проаналізувати фольклорні мотиви та етнографічну основу перших оповідань авторки.
7. Здійснити проблемно-тематичний аналіз ранніх творів письменниці.
8. Охарактеризувати жанрово-стильові особливості прози Ганни Барвінок 1860-х років.
9. Розробити методичні рекомендації щодо вивчення творчості письменниці в закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс методів: історико-літературний (для дослідження творчості Ганни Барвінок у контексті літературного процесу XIX століття), порівняльно-історичний (для виявлення спільних та відмінних рис у творчості письменниці та інших представників регіональної літератури), біографічний (для вивчення життєвого і творчого шляху письменниці), текстологічний (для аналізу художніх особливостей творів), описовий (для систематизації та узагальнення результатів дослідження).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні першого в українському літературознавстві комплексного дослідження ранньої творчості Ганни Барвінок у контексті розвитку регіональної літератури

Сіверщини. У роботі вперше систематизовано та науково обґрунтовано підходи до вивчення регіональної літератури Чернігівщини, що дозволило розширити уявлення про її місце в загальнонаціональному літературному процесі. Дослідження поглиблює розуміння художньо-естетичних особливостей ранньої прози письменниці через призму регіональної специфіки, розкриває своєрідність її творчої манери та особливості художнього мислення. Суттєво доповнено та переосмислено наукові погляди на творчість Ганни Барвінок як регіональної письменниці, чия творчість стала невід'ємною частиною загальноукраїнського літературного процесу. Запропоновано новий підхід до методики викладання творчості письменниці в закладах загальної середньої освіти, що враховує сучасні освітні тенденції та потреби.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх широкого використання в освітньому процесі вищої та середньої школи. Матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні нормативних курсів з історії української літератури ХІХ століття, у розробці спецкурсів та спецсемінарів з регіональної літератури, при підготовці навчально-методичних посібників та підручників. Результати дослідження стануть у нагоді вчителям-словесникам при підготовці уроків української літератури, факультативних занять та позакласних заходів. Зібраний та систематизований матеріал може слугувати основою для подальших наукових досліджень у галузі регіональної літератури та методики її викладання. Теоретичні положення та висновки роботи можуть бути корисними при написанні наукових праць з історії української літератури та розробці методичних рекомендацій для вчителів української літератури.

Апробація матеріалів дослідження. Результати магістерського дослідження апробовано на трьох наукових заходах, зокрема:

1. Міжнародна науково-практична конференція «Європейський досвід освітньої політики в сфері медіаграмотності» (онлайн, 24 жовтня 2025 р.) – з доповіддю «Медіаграмотність через призму регіональної літератури: досвід

вивчення оповідань Ганни Барвінок у контексті дезінформації та інформаційної гігієни»;

2. Всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців і студентів «Філософія, філологія, культура, освіта: слово молоді» (м. Чернігів, 25 березня 2025 р.) – з доповіддю «Трансформація фольклорних мотивів в оповіданні «Русалка» Ганни Барвінок»;

3. ІХ Всеукраїнські наукові читання за участю молодих учених «Філологія ХХІ століття: нові дослідження і перспективи» (10–11 квітня 2025 р.) – з доповіддю «Специфіка інтерпретації образу русалки в жіночому дискурсі: Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка, Леся Українка».

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок, з них 48 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 75 найменувань.

У першому розділі "Теоретико-методологічні засади дослідження регіональної літератури Сіверщини" розглядаються теоретичні аспекти дослідження регіональної літератури, її місце в національному літературному процесі, аналізуються науково-методологічні підходи до вивчення літератури Чернігівщини та досліджується творчість Ганни Барвінок у науковому дискурсі. Другий розділ "Художньо-естетичні особливості ранньої творчості Ганни Барвінок" присвячено аналізу становлення творчої особистості письменниці, дослідженню фольклорних мотивів та етнографічної основи її перших оповідань, здійснено проблемно-тематичний аналіз ранніх творів та охарактеризовано жанрово-стильові особливості прози 1860-х років. У третьому розділі "Методичні аспекти вивчення творчості Ганни Барвінок у закладах загальної середньої освіти" розглядаються особливості читацької рецепції творів письменниці, пропонується система роботи над вивченням її творів та подаються методичні рекомендації щодо їх вивчення в старшій школі.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СІВЕРЩИНИ

1.1. Теоретичні аспекти дослідження регіональної літератури в сучасному літературознавстві

Регіональна література як об'єкт наукового дослідження сьогодні перебуває в центрі уваги багатьох літературознавчих шкіл і напрямів, що свідчить про її особливу значущість у культурному та науковому дискурсі. Ця увага зумовлена не лише внутрішньою еволюцією літературознавства, а й загальними тенденціями гуманітаристики, зокрема поворотом до вивчення локальних культурних феноменів у їхньому зв'язку з глобальними процесами. У сучасній науковій парадигмі відбувається переосмислення статусу регіональної літератури та її місця в загальнонаціональному літературному процесі. Таке переосмислення пов'язане з визнанням регіональних літературних дискурсів як самостійних культурних ідентичностей, що, за Т. Гундоровою, проявляються вже на етапі раннього українського модернізму й формують «локальні літературні світи», які не зводяться до периферії столичного канону [23, с. 17–19].

В українському літературознавстві цей поворот має глибоке історичне коріння. Ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Іван Франко одним із перших теоретично обґрунтував поліцентричну модель національної літератури, в якій регіональні літератури не є периферією чи «етнографічним додатком», а виступають органічними складовими загальнонаціонального літературного організму. За його концепцією, справжня національна література можлива лише тоді, коли кожен регіон («кожна провінція») внесе свою незамінну «лепту» в спільну скарбницю. [17, с. 24-28] Саме ця ідея, розвинута та переосмислена сучасними дослідниками, стала одним із фундаментальних підґрунтів нинішнього інтересу до регіоналістики в українській гуманітаристиці.

Регіональна література розглядається в сучасному літературознавстві як складна поліфункціональна система, що виконує низку важливих функцій: ідентифікаційну (формування та збереження регіональної ідентичності), меморіальну (фіксація та інтерпретація культурної пам'яті регіону), репрезентативну (представлення регіону в національному та світовому культурному просторі), комунікативну (забезпечення культурного діалогу між різними регіонами) та креативну (створення нових художніх форм на основі локального матеріалу [13]).

Методологічні підходи до вивчення регіональної літератури характеризуються значною різноманітністю, що відображає комплексний характер досліджуваного об'єкта. Продуктивним виявляється поєднання різних методологічних стратегій, що дозволяє всебічно аналізувати регіональну літературу як багатовимірний феномен. Культурно-антропологічний підхід, представлений у працях багатьох дослідників спрямований на дослідження регіональної літератури як форми культурної саморефлексії локальної спільноти [13]. У центрі уваги опиняються такі питання, як відображення в літературі регіональних звичаїв і обрядів, побутової культури, системи цінностей, етичних норм. Особливий акцент робиться на вивченні літературних репрезентацій повсякденного життя регіону, що дозволяє реконструювати специфіку регіонального світосприйняття. [17, с.24-28]

Імагологічний підхід зосереджується на дослідженні образів регіонів у літературі. Цей підхід дозволяє аналізувати механізми формування регіональних стереотипів та їхнє функціонування в літературних текстах, простежувати еволюцію образу регіону в різні історичні періоди, виявляти культурні, ідеологічні, політичні чинники, що впливають на конструювання цього образу. [13]

Значний внесок у теоретичне осмислення регіональної літератури зробили дослідники, які працюють в руслі постколоніальних студій. Вони розглядають регіональну літературу як форму культурного опору колоніальному дискурсу, як спосіб деконструкції бінарних опозицій "центр-

периферія", "метрополія-провінція". У контексті постколоніальної теорії актуалізується проблема мови регіональної літератури, зокрема використання місцевих діалектів та говірок як засобу протистояння мовній гармонії центру. [23, с. 17-19]

Важливим аспектом дослідження регіональної літератури є аналіз її жанрової специфіки. Дослідники відзначають, що в регіональній літературі часто формуються особливі жанрові утворення, які відображають специфіку місцевого культурного досвіду. Це можуть бути як трансформації традиційних жанрів (наприклад, регіональний роман, локальна поема), так і виникнення специфічних жанрових форм. Особливу увагу привертають жанри, пов'язані з художнім освоєнням простору: подорожні нариси, літературні путівники, краєзнавчі нариси тощо. [17, с.24-28]

Теоретичне осмислення регіональної літератури передбачає також розробку спеціального термінологічного апарату. У сучасному літературознавстві функціонує ціла низка термінів для позначення різних аспектів цього феномену: "регіональний текст", "локальний текст", "провінційний текст", "текст місця", "геопоетика", "літературна регіоналістика" тощо. Ці терміни відображають різні аспекти вивчення регіональної літератури та різні методологічні підходи до її дослідження.

Проблема канонізації регіональної літератури є одним із ключових аспектів її теоретичного осмислення. Дослідники аналізують механізми включення регіональних авторів і творів до загальнонаціонального літературного канону, вивчають роль культурних інституцій (видавництв, навчальних закладів, культурних товариств) у цьому процесі. Особлива увага приділяється також формуванню регіональних літературних канонів, які можуть як доповнювати загальнонаціональний канон, так і конкурувати з ним. [17, с.24-28]

У контексті сучасних теоретичних підходів регіональна література розглядається як динамічна система, що перебуває в постійному діалозі з іншими регіональними літературами та з національною літературою. Цей діалог

реалізується через різноманітні форми міжрегіональних літературних контактів: творчі обміни, літературні подорожі, перекладацьку діяльність, літературну критику тощо. Аналіз таких контактів дозволяє виявити механізми культурної взаємодії між різними регіонами, простежити шляхи поширення літературних ідей та художніх форм. [17, с.24-28]

Особливий напрямок у дослідженні регіональної літератури пов'язаний з вивченням літературної географії регіону: центрів літературного життя (міст, садіб, культурних осередків), маршрутів переміщення письменників, місць дії літературних творів. Цей напрямок, що розвивається на перетині літературознавства та культурної географії, дозволяє реконструювати просторову організацію регіонального літературного поля, виявити зв'язок між фізичним та символічним простором регіону. [17, с.24-28]

Теоретичне осмислення регіональної літератури неможливе без урахування історичної динаміки цього явища. Дослідники аналізують еволюцію регіональної літературної свідомості в різні історичні періоди, простежують зміни в її тематиці, поетиці, соціокультурних функціях. Особлива увага приділяється переломним історичним моментам, коли відбувається перевизначення регіональної ідентичності та, відповідно, трансформація регіональної літератури. [17, с.24-28]

У сучасному літературознавстві активно розвивається також напрямок, пов'язаний з дослідженням креативного потенціалу регіональної літератури, її здатності генерувати нові художні форми та смисли. Регіональна література розглядається не як маргінальне явище, а як важливе джерело інновацій, що збагачує загальнонаціональну літературу. Дослідники аналізують умови, що сприяють розвитку творчого потенціалу регіональної літератури, зокрема наявність культурних інституцій, існування традицій літературного меценатства, взаємодію з іншими видами мистецтва.

Таким чином, регіональна література як об'єкт сучасних літературознавчих студій постає складним багатоаспектним феноменом, дослідження якого потребує застосування комплексу теоретичних підходів та

методологічних стратегій. Розвиток теоретичного осмислення регіональної літератури відображає загальні тенденції сучасного літературознавства, зокрема його міждисциплінарний характер, увагу до просторових аспектів культури, інтерес до проблем культурної ідентичності.

1.2. Література рідного краю як складова національного літературного процесу

Література рідного краю як частина національного літературного процесу є важливою галуззю літературознавства, яка досліджує місцеві літературні явища в контексті загальної національної культурної парадигми. Ця тема охоплює широке коло питань, від теоретичних міркувань про взаємозв'язок між регіональною та національною літературою до практичних досліджень творчості окремих письменників, літературних груп та шкіл у конкретному регіоні.

Ідея органічної єдності регіонального і загальнонаціонального в українській літературі була теоретично обґрунтована ще Іваном Франком наприкінці XIX – на початку XX ст. Протистоячи поширеній тоді теорії «літератури для домашнього вжитку» (М. Костомаров, М. Драгоманов), яка зводила українське письменство до простонародного, етнографічного явища, Франко наполягав, що справжня національна література можлива лише як спільна справа всіх регіонів без провінційних амбіцій та штучних кордонів. Як слушно зазначає М. Гнатюк, для Франка національна література – це «органічний сплав місцевої оригінальної різноманітності» та елементів, засвоєних із чужих літератур, а кожна провінція, кожен край «мусить принести свою лепту в скарбницю національної літератури» [17, с.24-28].

Франко одним із перших подолав центр-периферійну модель і запропонував поліцентричну концепцію, в якій регіон не є другорядним додатком чи «етнографічним придатком», а повноцінною складовою

загальнонаціонального літературного організму. Він закликав українців «чути себе українцем – не галицьким, не буковинським українцем, а українцем без офіціальних кордонів» і боліти «кожним її частковим, локальним болем». [17, с.24-28]. Саме ця ідея стала методологічним фундаментом для сучасного розуміння літератури рідного краю як невід'ємної частини національного літературного процесу.

Сучасні дослідники продовжують і поглиблюють франківське бачення. Зокрема, Борис Степанишин визначає регіональну літературу як «письменство Отчого Порога, рідної Материзни, яке найбільш дієво впливає на зміцнення духу українства» [17, с.24-28]. На уроках літератури рідного краю предметом уваги вчителя й учнів стають художні образи, нав'язані саме місцевою природою, історичними подіями, звичаями, побутом і життєписом видатних людей певного регіону. Таким чином регіональна література не лише збагачує загальнонаціональний літературний контекст новими темами, образами й мовними засобами, а й виконує незамінну духовно-виховну функцію – формує національну ідентичність через глибоке емоційне прилучення до локальних культурних цінностей малої батьківщини [48, с. 4-8].

Регіональна література — це не лише географічне чи адміністративне поняття, а особливе культурне явище, що утворює унікальний місцевий текст із власними специфічними образами, мотивами, міфологічними елементами та художньою мовою. Вона відображає історичні, соціальні, культурні та ментальні особливості певного регіону, його традиції, фольклор, діалектні форми мови, природні ландшафти та історичні події.

Саме тому Сіверщина (Чернігівщина) з її потужною плеядою письменників ХІХ–ХХІ ст. – від Пантелеймона Куліша, Леоніда Глібова, Ганни Барвінок й Олени Пчілки до Михайла Коцюбинського, Павла Тичини, Олександра Довженка та сучасних авторів – є яскравим прикладом реалізації франкової поліцентричної моделі. Як зазначає Олександр Забарний, «краса землі народжує красу душі. То ж і не дивно, що багата Чернігівщина на таланти. Близько ста тридцяти письменників, наших земляків, шукали і

продовжують шукати свої стежки на терені української літератури. Ще кілька десятків літераторів, приїхавши на Чернігівщину, зачарувавшись красою краю, назавжди пов'язали з ним своє життя» [17, с.24-28]. У цей потужний культурний контекст органічно вписується й творчість Ганни Барвінок – однієї з перших українських письменниць-прозаїків, чиї твори стали важливим внеском сіверського регіону в загальнонаціональну скарбницю [48, с. 4-8].

Місцева література переосмислює національні теми крізь призму регіонального досвіду, збагачуючи загальний літературний процес різноманітними інтерпретаціями, стилями та підходами. Саме тому Сіверщина (Чернігівщина) з її потужною плеядою письменників ХІХ–ХХ ст. – від Пантелеймона Куліша й Леоніда Глібова до Олени Пчілки, Михайла Коцюбинського та Ганни Барвінок – є яскравим прикладом реалізації франкової поліцентричної моделі, коли регіон не лише зберігає свою своєрідність, а й суттєво впливає на формування загальнонаціонального літературного канону.

Регіональні літературні традиції часто стають джерелом інновацій для національної літератури, пропонуючи нові теми, образи, наративні стратегії та естетичні принципи. Вивчення літератури рідної землі дозволяє більш повно зрозуміти цілісність національного літературного процесу, розкрити його внутрішнє розмаїття і багатовимірність, простежити складні взаємозв'язки між центром і периферією культурного простору.

Такі дослідження сприяють деконструкції спрощених уявлень про національну літературу як гомогенне явище, натомість підкреслюючи її гетерогенний характер, зумовлений різноманіттям історичних, соціокультурних та географічних чинників. Вивчення місцевої літератури також має важливе значення для розвитку національної самосвідомості, культурної пам'яті та формування цілісного уявлення про літературну спадщину нації як складного багаторівневого феномену.

1.3. Науково-методологічні підходи до вивчення регіональної літератури Чернігівщини

Регіональна література Чернігівщини представляє значний інтерес з точки зору культурної ідентичності, історичних особливостей розвитку та мистецької цінності. Вивчення цього феномену потребує комплексного підходу, який охоплює історико-літературний контекст, біографічний метод, текстологічний аналіз, культурологічний та географічний підходи.

Історико-літературний метод дозволяє розглянути розвиток літератури Чернігівщини в діахронічному аспекті, простежити формування літературних традицій регіону від давніх часів до сучасності. Важливо враховувати, що літературні традиції Сіверщини сягають ще давньоруської доби – від літописних згадок у «Повісті минулих літ» та Іпатіївському літописі, «Слова о полку Ігоревім», барокової писемності XVII–XVIII ст. (Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Іван Величковський) – і продовжуються потужним розквітом у XIX–XXI ст. Як підкреслює Олександр Забарний, «краса землі народжує красу душі. То ж і не дивно, що багата Чернігівщина на таланти. Близько ста тридцяти письменників, наших земляків, шукали і продовжують шукати свої стежки на терені української літератури. Ще кілька десятків літераторів, приїхавши на Чернігівщину, зачарувавшись красою краю, назавжди пов'язали з ним своє життя» [1]. У цей багатовіковий ряд органічно вписуються імена Миколи Гоголя, Євгена Гребінки, Леоніда Глібова, Пантелеймона Куліша, Ганни Барвінок, Михайла Коцюбинського, Бориса Грінченка, Павла Тичини, Василя Еллан-Блакитського, Олекси Десняка, Станіслава Реп'яха та багатьох інших [48, с. 4-8].

Географічний підхід до вивчення регіональної літератури передбачає аналіз впливу просторових чинників на формування літературного ландшафту. Своєрідний географічний детермінізм дозволяє пояснити особливості чернігівського тексту через призму природного середовища, топографії, локальної міфології. Важливо дослідити, як природні особливості

Чернігівщини, зокрема річки Десна та Сейм, густі ліси, болота впливали на формування художніх образів та мотивів у творчості місцевих авторів.

Культурологічний метод передбачає розгляд літературних явищ у широкому культурному контексті. Чернігівщина має власний культурний код, сформований під впливом історичних, етнографічних, релігійних чинників. Літературні твори регіональних авторів відображають цей культурний контекст, акумулюють локальні традиції, фольклор, діалектні особливості мовлення, що потребує спеціального аналізу.

Біографічний метод є важливим для розуміння творчості окремих письменників Чернігівщини. Зв'язок між біографією автора та його творчістю часто дозволяє глибше зрозуміти мотиви, теми, образи, які з'являються в текстах. Дослідження літературних об'єднань, гуртків, салонів, які існували на території Чернігівщини, допомагає реконструювати літературне життя регіону в різні історичні періоди.

Методологія інтертекстуального аналізу дозволяє виявити зв'язки між текстами чернігівських авторів та ширшим літературним контекстом. Важливо дослідити, як регіональна література вписується в загальноукраїнський та світовий літературний процес, які впливи вона зазнавала і як сама впливала на розвиток української літератури.

Архівні дослідження становлять окремий методологічний напрямок, який дозволяє працювати з маловідомими або невідомими текстами, рукописами, епістолярієм чернігівських авторів. Робота в архівах Чернігова, Києва та інших міст може суттєво збагатити уявлення про літературний процес регіону, відкрити нові імена та твори. [17, с.24-28]

Соціологічний підхід до вивчення літератури Чернігівщини передбачає аналіз соціального контексту, в якому створювалися та функціонували літературні твори. Важливо дослідити, як соціально-політичні умови впливали на тематику, проблематику, стилістику творів регіональних авторів, яку роль відігравала література в суспільному житті регіону. [17, с.24-28]

Герменевтичний метод передбачає інтерпретацію текстів з урахуванням культурно-історичного контексту їх створення. Глибокий аналіз семантики, символіки, художніх прийомів дозволяє розкрити додаткові смисли в текстах чернігівських авторів, виявити регіональну специфіку їхньої творчості. [17, с.24-28]

Компаративістика як методологічний підхід дозволяє порівнювати літературу Чернігівщини з літературою інших регіонів України, виявляти спільні та відмінні риси, визначати місце чернігівської літератури в українському культурному просторі. Крім того, компаративний підхід може бути застосований для порівняння літератури Чернігівщини різних історичних періодів. [17, с.24-28]

Міфопоетичний аналіз дозволяє досліджувати міфологічні структури, архетипи, символи в творчості чернігівських авторів. Цей метод особливо продуктивний для аналізу творів, які спираються на фольклорну традицію, містять елементи міфологічного світосприйняття, характерного для регіону. [17, с.24-28]

Важливим методологічним аспектом є також вивчення рецепції регіональної літератури Чернігівщини як серед місцевих читачів, так і в ширшому українському та міжнародному контексті. Аналіз критичних відгуків, літературознавчих праць, читацьких реакцій дозволяє оцінити сприйняття та вплив регіональної літератури.

Серед сучасних науково-методичних ресурсів особливе місце посідає діяльність Чернігівського осередку Національної спілки письменників України (з 1970-х років і донині), який видав низку антологій поезії та прози письменників-земляків, бібліографічні покажчики й хрестоматії. Вагомий внесок робить також кафедра філологічних дисциплін та методики їх викладання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, розробляючи програми, методичні рекомендації та посібники з літератури рідного краю. Цей комплекс матеріалів створює міцну джерельну базу для

наукового осмислення регіональної літератури Сіверщини й водночас слугує незамінним методичним ресурсом для вчителів-словесників [48, с. 4-8].

Вирішальним кроком у систематизації та методологічному забезпеченні вивчення літератури Сіверщини стала хрестоматія «Література рідного краю. Чернігівщина» [42]. Це перше узагальнююче видання, що охоплює 226 авторів від давньої літератури до початку XXI ст., поєднує науковий і навчально-методичний формати (біографії українською та англійською, добірки текстів, запитання і завдання для 5–11 класів) і пропонує трирівневий аналіз (текстологія + теоретична поетика + історико-культурний контекст). Саме ця праця є методологічною основою даного дослідження та джерелом матеріалів для шкільного вивчення творчості Ганни Барвінок. [42]

Завершуючи розгляд науково-методологічних підходів до вивчення регіональної літератури Чернігівщини, варто наголосити на необхідності комплексного, міждисциплінарного дослідження, яке враховуватиме як специфіку літературного процесу, так і ширший культурний, історичний, соціальний контекст. Саме краєзнавчий принцип, за яким література рідного краю постає «письменством Отчого Порога, рідної Материзни» (Б. Степанишин [2]), залишається одним із визначальних у сучасній методології, адже спрямований на досягнення учнями реального навколишнього простору й життя. Такий підхід дозволить всебічно розкрити унікальність та значення літератури Чернігівщини для української культури. [48, с. 4-8]

1.4. Творчість Ганни Барвінок у науковому дискурсі

Творчість Ганни Барвінок (Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш, 1828–1911) пройшла складний шлях від перших, часто суперечливих відгуків сучасників до ґрунтовних монографічних досліджень у незалежній Україні. Тривалий час її спадщина залишалася в тіні Пантелеймона Куліша, а сама письменниця сприймалася переважно як «поет жіночого горя» (за відомим заголовком Бориса Грінченка) [20; 21].

Перші оцінки з'явилися ще за життя авторки. Омелян Огоновський у третьому томі «Історії літератури руської» (1891) створив розгорнутий літературний портрет, відзначаючи ширшу перспективу зображення простолюду й панів порівняно з Марком Вовчком [54]. Іван Франко заперечував будь-які впливи Марка Вовчка, підкреслюючи самостійність Ганни Барвінок і її внесок у «зростання національної сили» [27].

Висока хвиля уваги припала на ювілеї 1901–1902 та 1911 років. Борис Грінченко опублікував ювілейний нарис «Поет жіночого горя» (1900), а 1902 року видав у Києві першу збірку «Оповідання з народних уст» зі своєю передмовою [7; 20; 21]. У цей же період Сергій Єфремов, Дмитро Дорошенко, Людмила Старицька-Черняхівська, Олександр Грушевський, Микита Шаповал, Микола Євшан та представники «Української хати» створили справжній культ письменниці як носійки «етноестетичної краси», «шляхетності почуттів» і моральної чистоти [29; 30; 31; 22; 72; 27].

Водночас точилася дискусія щодо стилю: частина критиків (С. Єфремов, О. Колесса) трактувала оповідання як «стенографічні» етнографічні записи, інші (В. Мировець-Дурдуківський, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська) наголошували на творчій стилізації усного мовлення та психологічному аналізі [29; 31; 43]. М. Шаповал першим звернув увагу на естетичну цінність «асиметричної» композиції, що імітує природну течію народної розповіді [72].

Окремою сторінкою стала дискусія 1907–1908 рр. навколо спогадів Ганни Барвінок про Марка Вовчка, зачитаних в Українському науковому товаристві в Києві. І. Стешенко та частково Б. Грінченко припускали значне редакторське втручання Опанаса Марковича, тоді як В. Доманицький, В. Науменко та Л. Старицька-Черняхівська відстоювали повне авторство Марії Маркович [27; 16].

У радянський період інтерес до Ганни Барвінок був обмеженим ідеологічними рамками. Твори включали до хрестоматій переважно як зразки «критичного реалізму». Вагомий внесок зробили М. Сиваченко, В. Смілянська, О. Дорошкевич [51].

З проголошенням незалежності України відбувся справжній ренесанс досліджень. Більшість дослідників виділяють три основні періоди у творчості Ганни Барвінок: ранній (1850-ті роки), позначений романтичними тенденціями та значним впливом народної творчості; середній (1860–1880-ті роки), характерний посиленням реалістичних тенденцій та соціальної проблематики; пізній (1890–1911 роки), відзначений поглибленням психологізму та філософським осмисленням дійсності.

Значна увага у наукових працях приділяється зв'язку біографії письменниці з її творчістю. М. Коцюбинська у роботі «Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість» аналізує листування Ганни Барвінок та його вплив на її художню творчість (додай у список літератури). О. Єременко у монографії «Літературний образ у силовому полі синкретизму» (2008) досліджує автобіографічні елементи у творчості письменниці, зокрема відображення її особистого досвіду у художніх творах (додай у список літератури).

Важливим напрямком дослідження є текстологічні студії та публікації творів Ганни Барвінок. У цій сфері значущими є роботи В. Дудка [66], Г. Грабовича [20]. Особливо вагомим стало видання двотомника вибраних творів 2011 р. [49].

З'явилися монографії та дисертації: Г. В. Самойленко (2021) [61], Ю. Ковалів [36], В. Подзігун (2006, 2019) [58; 59], В. Ткаченко [64; 65], М. Легкий [38], О. Пилипенко [55], О. Іваненко [32], Ж. Янковська [72].

Сучасне літературознавство визнає Ганну Барвінок однією з засновниць української жіночої прози, майстринею етнографічного реалізму та хранителькою «чистого українського слова». Перспективними залишаються компаративні студії, психоаналітичні дослідження, аналіз наративних стратегій та подальше опрацювання архівної спадщини.

Висновки до розділу 1

Проведений у першому розділі аналіз свідчить, що регіональна література в сучасному українському літературознавстві остаточно пододала статус маргінального чи допоміжного явища і утвердилася як самостійний, поліфункціональний і теоретично осмислений об'єкт дослідження. Від франківської поліцентричної моделі кінця XIX – початку XX ст., яка вперше обґрунтувала органічну єдність «лепти кожного краю» з загальнонаціональною скарбницею, до сучасних постколоніальних, імагологічних, геопоетичних та культурно-антропологічних підходів простежується послідовне визнання регіональних літературних дискурсів носіями унікальної культурної ідентичності, джерелом інновацій та важливим чинником формування національного канону.

Регіональна література Сіверщини (Чернігівщини) є яскравим втіленням цієї теоретичної еволюції. Багатовікова традиція – від давньоруських літописів і барокової писемності через потужний розквіт XIX–XX ст. (Є. Гребінка, Л. Глібов, П. Куліш, Ганна Барвінок, М. Коцюбинський, П. Тичина та ін.) до сучасних авторів – демонструє не лише збереження локального культурного коду, а й активний діалог із центром, збагачення національного літературного процесу оригінальними темами, образами, мовностилістичними рішеннями та жанровими новаціями.

Комплексний характер об'єкта зумовлює необхідність міждисциплінарної методології. Найпродуктивнішим є поєднання історико-літературного, біографічного, імагологічного, геопоетичного, культурологічного, міфопоетичного, інтертекстуального, компаративного та герменевтичного підходів із обов'язковим залученням архівних і текстологічних студій. Особливе значення для дослідження літератури Чернігівщини мають сучасні джерельно-методичні набутки – насамперед монументальна хрестоматія «Література рідного краю. Чернігівщина» (2021) під редакцією Г. В. Барана, яка вперше системно узагальнила спадщину 226 авторів регіону й запропонувала

трирівневу модель аналізу (текстологія – поетика – історико-культурний контекст).

Творчість Ганни Барвінок, обрана як центральний об'єкт подальшого аналізу, займає особливе місце в літературному процесі Сіверщини та української прози загалом. Від перших суперечливих оцінок XIX ст. до сучасного визнання її як однієї з засновниць національної жіночої прози та майстрині етнографічно-психологічного реалізму простежується поступове повернення письменниці до повноцінного канону. Сьогодні її спадщина осмислюється вже не лише в тіні Пантелеймона Куліша, а як самостійний і самодостатній внесок регіону в розбудову модерної української літератури.

Отже, теоретичне й методологічне підґрунтя, сформоване в розділі 1, дає змогу перейти до конкретного монографічного дослідження творчості Ганни Барвінок як репрезентативного явища сіверського літературного регіону, що одночасно зберігає локальну ідентичність і суттєво впливає на загальнонаціональний літературний процес. Подальший аналіз буде спрямовано на розкриття художньої своєрідності її прози через призму окреслених теоретико-методологічних засад із особливим акцентом на регіональний вимір, еволюцію поетики та місце письменниці в українському літературному каноні.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РАННЬОЇ ТВОРЧОСТІ ГАННИ БАРВІНОК

2.1. Літературний дебют письменниці: становлення творчої особистості

Ганна Барвінок (справжнє ім'я — Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш, 1828–1911) увійшла в українську літературу 1858 року оповіданням «Лихо не без добра», надрукованим в альманасі «Хата» під псевдонімом, запропонованим Пантелеймоном Кулішем. Вибір псевдоніму був свідомим актом самоідентифікації: невідоме дівоче прізвище Білозерська поступилося звучному народному імені, що символізувало стійкість і простоту української жінки.

Дебют відбувся в надзвичайно складний для української культури період: після придушення Кирило-Мефодіївського братства, в умовах посилення реакції та напередодні Валуєвського циркуляра 1863 року. Сам факт появи україномовного художнього твору жінки в 1858 році став актом громадянської сміливості й свідчив про сформовану національну свідомість авторки [59].

Творча еволюція Ганни Барвінок була нерозривно пов'язана з національно-культурним рухом другої половини XIX століття. Незважаючи на те, що її творчість часто залишалася в тіні діяльності чоловіка, Ганна Барвінок зробила значний внесок у розвиток української прози, збагативши її новими темами та образами, зокрема, через глибоке проникнення у психологію жіночих персонажів. Її дебют та подальший творчий розвиток відбувалися в контексті становлення українського реалізму та народницької літератури, що наклало відбиток на тематику та стилістику її творів.

Пантелеймон Куліш відіграв вирішальну роль у літературному старті дружини. Він не лише заохочував її до письма, а й систематично спрямовував її спостереження на етнографічний матеріал Чернігівщини й Полтавщини —

регіонів, де подружжя жило в 1850-ті роки. Саме в цей час Олександра Михайлівна почала вести польові записи розмов із селянами, збирати пісні, приказки, описи обрядів — матеріал, який став основою її майбутніх оповідань [61, с. 38–45].

Водночас становлення творчої особистості письменниці відбувалося не лише під впливом чоловіка. Власна емоційна чутливість, глибока емпатія до жіночої долі та багаторічне спілкування з селянками дозволили Ганні Барвінок виробити унікальний авторський голос — тихий, співчутливий, позбавлений риторики, але надзвичайно проникливий [58].

Перші твори Ганни Барвінок виявили її прихильність до реалістичного зображення життя, особливу увагу до психологічних деталей та використання живої народної мови. Уже в дебютному «Лихо не без добра» та наступних творах 1858–1861 років («П'яниця», «Не було змалку, не буде й до останку», «Восени літо») сформувалися визначальні риси її художньої манери:

- реалістичне зображення повсякденного селянського життя Сіверського краю;
- психологічна глибина жіночих образів;
- органічне поєднання етнографічної достовірності з художньою виразністю;
- широке використання живої народної мови, діалектизмів, приказок і пісенних вставок.

Ганна Барвінок оспівувала не лише жіночу долю, а й загальнолюдську тугу за втраченим особистим щастям і нездійсненим покликанням. Якщо Марко Вовчок закликала до громадянського протесту проти соціального гноблення, то Ганна Барвінок пробуджувала в читачів почуття справедливості, виступаючи проти дискримінації жінок і людини загалом.

Дебют 1858 року став не лише особистим творчим проривом Ганни Барвінок, а й важливим кроком у розвитку української жіночої прози другої половини XIX століття. Письменниця однією з перших звернулася до системного художнього осмислення жіночого досвіду в пореформеному селі,

заклавши основи власного стилю — етнографічного реалізму з виразним лірико-драматичним забарвленням і виразним сіверянським колоритом.

2.2. Фольклорні мотиви та етнографічна основа перших оповідань авторки

Фольклорні мотиви та етнографічна основа посідають центральне місце в перших оповіданнях Ганни Барвінок (1858–1864). Письменниця належить до плеяди українських авторів, які зверталися до народного життя як до невичерпного джерела творчого натхнення. Її твори глибоко закорінені в українській етнографію та фольклор Сіверського краю, являючи собою художню трансформацію народних звичаїв, обрядів, пісень, приказок, демонологічних уявлень і повсякденного побуту.

Ганна Барвінок не просто фіксувала етнографічний матеріал, а органічно вплітала його в художню тканину творів, надаючи фольклору структурну, психологічну та світоглядну функції. Завдяки цьому її проза набуває виразної автентичності, національного колориту, етнографічного реалізму й глибокого проникнення в психологію селянства. Особливо цінним є автентичне відтворення народного мовлення, яке робить тексти Барвінок живими свідченнями культурної пам'яті українського народу селянства середини ХІХ століття.

Перші оповідання письменниці, створені в 1850-60-х роках, демонструють її прагнення збирати, зберігати та художньо переосмислювати фольклорний матеріал. Авторка не просто використовувала фольклорні мотиви як декоративні елементи, а органічно вплітала їх у канву своїх творів, роблячи їх структурними та змістовими компонентами. При цьому етнографічний матеріал в оповіданнях Барвінок постає не як музейна реліквія, а як жива традиція, що формує світогляд та щоденне життя українського селянства.

Ганна Барвінок здобула визнання як майстриня психологічного побутового оповідання. У її творах етнографічна основа стає підґрунтям для змалювання складних людських характерів та взаємин. Особливу увагу письменниця приділяла жіночим образам, розкриваючи через них традиційні уявлення про жіночу долю, становище жінки в патріархальному суспільстві, її духовний світ та моральні цінності. Її творчості притаманне тонке відчуття народної мови, використання діалектизмів, прислів'їв, приказок та інших елементів фольклорної поетики.

"Лихо не без добра" (1860)

В оповіданні авторка майстерно використовує фольклорний мотив важкої долі жінки-сироти. Головна героїня Олена проходить шлях страждань: втрата батьків, жорстоке поводження мачухи, злидні. Етнографічна основа твору виявляється у детальному описі сільського побуту, звичаїв сватання та весілля, народних прикмет. Барвінок відтворює народні вірування про те, що біда не приходить сама, але й доля завжди має світлий бік. Мова твору насичена прислів'ями ("Лихо не без добра", "Терпи, козаче, отаманом будеш") та пісенними мотивами, що підкреслюють емоційний стан героїні.

"П'яниця" (1860)

В оповіданні письменниця звертається до проблеми руйнівного впливу алкоголю на селянські родини. Фольклорний мотив протиставлення працьовитості й ледарства, добра і зла виражений через образи головних персонажів. Етнографічна основа представлена у зображенні побуту селянської родини, господарчих занять, сільських розваг. Особливо детально авторка змальовує народні звичаї, пов'язані з родинними стосунками, виховання дітей. У тексті знаходимо численні народні примовки про пияцтво ("Хміль не вода – чоловіку біда"), що відображають народну мудрість та моральні настанови.

"Русалка" (1859)

Оповідання демонструє глибоке проникнення Ганни Барвінок у світ народної демонології та міфології. Твір будується на народних віруваннях про русалок – душі дівчат, що померли до весілля або втопились. Авторка детально

відтворює народні повір'я про зовнішній вигляд русалок, їхню поведінку, способи захисту від них. Етнографічна основа оповідання виявляється у описах обрядів та звичаїв, пов'язаних із Зеленими святами, коли, за народними віруваннями, русалки виходять з води. Барвінок відтворює атмосферу народного страху перед надприродними силами, використовуючи характерні для фольклору художні засоби: гіперболізацію, символіку, метафорику.

"Вірна пара" (1860)

У творі авторка використовує фольклорний мотив вірного кохання, що долає всі перешкоди. Етнографічна основа твору виявляється у детальному описі українського весілля з усіма його етапами: сватанням, оглядинами, заручинами, дівич-вечором, вінчанням, весільним бенкетом. Авторка відтворює весільні пісні, обряди, звичаї, символічне значення весільних атрибутів (вінок, рушник, коровай). Барвінок показує, як через весільний обряд втілюються народні уявлення про родинні цінності, моральні норми, роль чоловіка та жінки у сім'ї.

"Хатнє лихо" (1861)

Оповідання розкриває тему важкої жіночої долі через фольклорний мотив нещасливого шлюбу. Етнографічна основа твору полягає у достовірному змалюванні повсякденного життя селянської родини, звичаїв, пов'язаних із відносинами невістки та свекрухи, народних уявлень про обов'язки жінки в родині. Барвінок використовує народні голосіння, плачі, тужливі пісні для передачі емоційного стану героїні. Мова твору насичена фразеологізмами, прислів'ями, народними порівняннями, що відображають народне світосприйняття.

«З народних уст» (1864)

За жанром – етнографічний нарис із вкрапленнями народних оповідок. Авторка збирає й подає почуті від селян історії, перекази, анекдоти, повір'я та забобони, складаючи з них строкату картину народної уяви. Структура твору – низка коротких епізодів, пов'язаних однією ниткою: спробою зафіксувати, як саме сіверянин бачить світ. Стиль максимально наближений до живого голосу:

діалектизми, інтонації оповідачів, ритм усної мови зберігаються майже без змін.

Таким чином, перші оповідання Ганни Барвінок є цінним матеріалом для дослідження взаємозв'язку літератури й фольклору та художнього осмислення етнографічного матеріалу. Фольклорні мотиви й етнографізми в них виконують змістову, структурну та психологічну функції, органічно формуючи характери героїв, пояснюючи їхні вчинки та надаючи творам неповторного сіверянського колориту. Авторка не просто фіксувала народні звичаї, обряди й світогляд, а творчо переосмислювала їх, створюючи яскраві художні образи, сповнені психологічної глибини й життєвої правди. Завдяки цьому ранні оповідання стали не лише високохудожніми текстами, а й важливим джерелом для розуміння народної культури, моральних цінностей та естетичних уподобань українського селянства Чернігівщини середини – другої половини ХІХ століття.

2.3. Проблемно-тематичний аналіз ранніх творів письменниці (на матеріалі оповідань "Лихо не без добра", "П'яниця", "Не було змалку, не буде й до останку")

Розглядаючи детальніше проблемно-тематичний аналіз ранніх творів Ганни Барвінок, варто зосередитись на більш глибокому аналізі конкретних оповідань, їх художніх особливостей та проблематики. У підрозділі здійснено проблемно-тематичний аналіз трьох ранніх оповідань Ганни Барвінок — "Лихо не без добра" (1860), "П'яниця" (1861) та "Не було змалку, не буде й до останку" (1861) — з метою виявлення провідних мотивів, соціальної проблематики та морально-етичних ідей письменниці.

"Лихо не без добра" (1860)

Одним із найвиразніших прикладів органічного поєднання фольклорної традиції та етнографічної достовірності в ранній прозі Ганни Барвінок є оповідання «Лихо не без добра» (1860). Вже сама назва твору – народна

приказка – виконує функцію композиційного й ідейного стрижня, структуруючи сюжет за класичною схемою народної казки про сироту: гноблення → вимушений шлюб → моральна й матеріальна винагорода. Героїня Галя проходить шлях, типовий для багатьох українських народних казок про дівчину-сироту під владою злої мачухи чи невістки [1, с. 21-24]. Саме казкова логіка «лихо не без добра» дозволяє авторці завершити історію оптимістично, не применшуючи реальних страждань персонажів.

Фольклорна стихія пронизує мову та мислення героїні. У її розповіді постійно з'являються типові для сіверського говору зменшено-пестливі форми («Галочко», «корівку», «бурячки»), паралелізми та повтори («усе мовчу... усє соромляюсь»), а також стійкі формули усного переказу бувальщини: «Сказано – лихо не без добра», «Слава Богу...». Форма сказано (оповідь від першої особи простої селянки) імітує живу усну розповідь біля хати чи на лаві біля церкви, що було характерним для традиційного спілкування в селах Чернігово-Сіверщини середини ХІХ ст. [1, с. 21-24].

Етнографічна точність твору проявляється в численних побутових деталях, притаманних саме Лівобережжю другої половини 1850-х – початку 1860-х років: – проживання сиріт у хаті старшого брата та невістки-деспотки – типова родинна структура великої патріархальної сім'ї; – єдине «вихідне» місце дівчини-сироти – колодязь («тільки по воду до колодязя ходила»); – раннє вставання на господарство, доїння корови до сходу сонця, полення буряків; – практика швидкого, майже примусового вінчання («Одягайся: підеш вінчатися», «повели до церкви, на вінець постановили») без попередньої змови й згоди нареченої – явище, широко зафіксоване в етнографічних матеріалах Сіверщини дореформеного періоду [1, с. 21-24].

Таким чином, у «Лихо не без добра» Ганна Барвінок досягає рідкісного для того часу синтезу: фольклорна казково-приказкова основа не суперечить, а підсилює етнографічну достовірність, створюючи образ автентичного сіверського села, в якому казка і правда говорять одним голосом.

«П'яниця" (1861)

В оповіданні «П'яниця» (1861) Ганна Барвінок виводить на перший план не стільки моральне засудження пияцтва як суспільного лиха, скільки глибоко психологічний мотив жіночого серця, що вміє прощати й жертвувати собою заради близьких. У центрі твору – історія Стехи (у деяких виданнях – Софії), молодої дівчини, а згодом дружини й матері, внутрішній світ якої стає основою всього сюжету.

Б. Грінченко, один із перших дослідників творчості Барвінок, підкреслював виняткову силу всепрощення української селянки: «Історія Стехи – се історія прощення. Воно стає саможертвою там, де справа зачіпає діти... Задля дітей вона піде – як от Стеха – на всяке лихо, на всяке мордування» [42, с. 383–384]. І. Денисюк пізніше зазначав, що образ Стехи – це «один із найсильніших жіночих портретів усієї дожовтневої української прози» [24].

Сюжет розгортається навколо фатального кохання Стехи до красеня-чоботаря Гриця. Уже на початку твору звучить мотив сліпого захоплення зовнішньою красою, що перемагає здоровий глузд і батьківські застереження. Стеха сама визнає: «Та подивитись тільки на мого Гриця – то мов серцем до серця притулитись. Хороший же бо такий, як намальований!». Батько попереджає: «Не заглядайся на його чорні брови, щоб вони тобі не сталися налігачем!» – але дівчина обирає «послухати серця». Цей мотив «краса як пастка» має глибоке фольклорне коріння і зустрічається як у народних піснях («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці...»), так і в літературі XIX ст.

Пияцтво Гриця постає не лише індивідуальною вадою, а й типовим соціальним явищем пореформеної Сіверщини 1860-х років: доступність горілки після 1861 р., ярмаркові традиції, відсутність альтернативного дозвілля, економічна скрута. Авторка точно фіксує побутові деталі чернігівського села – чоботарська майстерня, корчма на околиці, сільський суд, громада, що не дозволяє продати останню хату.

Особливо виразно звучить у творі фольклорно-пісенна стихія. Епіграфом слугує рядки народної пісні про гірку жіночу долю, а в самому тексті Стеха співає чи згадує кілька пісень – весільні, родинні, жіночі плачі («Ой у полі

криниченька», «Ой не ходи, Грицю...» у варіанті про пияка-чоловіка). Пісня тут виконує не декоративну, а психологічну й ідейну функцію: сконденсовано виражає багатвікову народну мораль трудового селянства.

Кульмінацією твору стає сцена, коли геть спився Гриць намагається продати батьківську хату. Громада й суддя стають на захист дітей – цей епізод відображає реальну роль сільської громади на Сіверщині як останньої інстанції моральної справедливості до введення земств.

Фінал твору не дає однозначної розв'язки: Гриць помирає, Стеха залишається з трьома дітьми й без засобів до існування, але в її душі – не ненависть, а гірке здивування й жаль: «Боже мій! як згадаю, що сей же самий чоловік, як гарненько було до мене заговорить, то мов янголи своїми крильцями на мене вітрець поженуть... А тепер що?!». Таким чином Барвінок піднімає проблему пияцтва до рівня трагедії жіночої долі та водночас показує величезну духовну стійкість селянки, яка зберігає людяність навіть у безвиході.

«Не було змалку, не буде й до останку» (1861)

«Не було змалку, не буде й до останку» (1861) – найоб'ємніше з трьох ранніх оповідань Ганни Барвінок і водночас одне з найглибших за психологічним наповненням. Уже в заголовку, взятому з народної приказки, закладено ідею невідворотності долі, що визнаної ще в дитинстві. І. Денисюк слушно зазначав, що над долею героїні «якимось невідворотним фатумом тяжіє лихо», хоча вона з усієї сили боролася за щастя [1, с. 33-69].

У центрі твору – внутрішнє життя серця сироти Зіньки, розказане від першої особи. Зовнішні обставини (смерть батьків від епідемії, заможне життя у дядини-козачки, кохання до кріпака Хведора, відмова від спадщини, поневіряння в наймах) стають лише тлом для розгортання «життя серця». Барвінок свідомо відсуває соціально-побутовий план на другий щабель, акцентуючи саме емоційно-почуттєвий вимір.

Особливо виразно звучить мотив материнства й «селянського матриархату». Дитячі спогади Зіньки про матір – це гімн жінці-господині, берегині роду: «матір всіх однаково жалувала», «казане – матір не купити, не

заслужити...» [1, с. 33-69]. Батько ж постає постаттю віддаленою, майже чужою, що відображає типову для Сіверщини дореформеного періоду гендерну модель, коли саме жінка була емоційним і моральним центром сім'ї.

Важливою складовою світосприйняття героїні є естетичне почуття краси – і природної, і рукотворної. Письменниця детально виписує сільські обряди (гойдалка-колиська на Трійцю, великоднє освячення пасок, віха, вишиті коміри, жупани «як волошки в житі»). Ці описи не випадкові: саме в атмосфері народної краси й достатку дядининого двору формується тонка, поетична душа Зіньки, що згодом і штовхає її на, здавалося б, нерозсудливий вчинок – покинути багатство заради кохання кріпака [посилання на Шумило чи Мойсеєва про естетизм українського менталітету].

Кохання Зіньки й Хведора – кульмінація твору і водночас найвище втілення філософії серця. Воно спалахує миттєво («скинулись зблизька очима») і залишається єдиною незмінною цінністю до кінця життя. Барвінок тонко показує стан закоханості як хворобу душі й тіла: втрата свідомості на музиках, безсоння, жар у щоках, внутрішні монологи-сповіді. Порівняння з «Марусею» Г. Квітки-Основ'яненка тут цілком доречне [посилання на порівняльні розвідки].

Соціальний конфлікт (кріпацтво vs вільне козацтво) подано не декларативно, а через живі голоси персонажів. Старий батько Хведора з болем і гідністю каже: «Ти кріпак – гольтяй, поткнешся до багатирки? ...Лучче мені в холодній хаті сидіти, сорочку коряву носити, ніж тебе втопити, мій сину...» [1, с. 33-69]. Ця сцена – один із найсильніших антикріпосницьких фрагментів усієї української прози 1861 року.

Фінал твору трагічний: Хведір помирає, Зінька залишається вдовою з дитиною, але в її душі – жодної озлобленості, лише світла пам'ять і вдячність долі за кілька років справжнього щастя. Б. Грінченко називав цей твір «поемою жіночої енергії, сталості й вірності своїй меті», підкреслюючи, що героїні Барвінок – «жива й енергічна душа», а не пригнічена жертва [42, с. 380–381].

Таким чином, «Не було змалку...» поєднує в собі:

- глибокий психологічний аналіз «життя серця»;
- гостру соціальну критику кріпацтва;
- високу поетизацію народної краси та материнства;
- філософію всепрощення й вірності, близьку до Юркевичевої «філософії серця».

Саме в цьому оповіданні Ганна Барвінок досягає найвищого на ранньому етапі синтезу реалістичного й романтичного начал, що й визначає її особливе місце в літературі Сіверського краю.

Спільні риси трьох оповідань

Усі твори об'єднує:

- принцип контрасту (горе — надія, минуле — теперішнє, правильне/неправильне виховання);
- дидактичний підтекст, що не переходить у моралізаторство;
- сильні жіночі образи як носії моральної стійкості;
- широке використання фольклору (приказки, символи, пісні);
- сіверянський етнографічний колорит і акцент на пореформеному селі.

Висновок. Аналіз трьох оповідань засвідчує, що вже на ранньому етапі Ганна Барвінок сформувала провідні мотиви своєї творчості: випробування як шлях до моральної перемоги, руйнівна сила пияцтва та безвихідь пореформеного села, відповідальність за виховання наступного покоління. Через приватні долі героїв письменниця піднімає загальнолюдські й соціальні проблеми Чернігівщини 1860-х років, поєднуючи гостру критику з народною мудрістю та вірою в можливість духовного відродження. Таким чином, саме ці твори заклали основу її індивідуального стилю та визначили подальший розвиток як авторки, глибоко вкоріненої в сіверянській культурній традиції.

2.4. Жанрово-стильові особливості прози Ганни Барвінок 1860-х років

Дослідження жанрово-стильових особливостей прози Ганни Барвінок 1860-х років є важливим напрямком літературознавчих студій, оскільки цей період був надзвичайно плідним у творчості письменниці та характеризувався формуванням її індивідуального стилю. В цей час вона створила низку оповідань, які стали вагомим внеском у розвиток української реалістичної прози та народницької традиції. Проза Ганни Барвінок 1860-х років представлена такими творами як "Лихо не без добра" (1860), "П'яниця" (1861), "Не було змалку, не буде й до останку" (1861), "Восени літо" (1862), "Хатне лихо" (1862), "Вірна пара" (1862), "З народних уст" (1864) та інші. Ці твори демонструють жанрову своєрідність, стильову оригінальність та художню майстерність авторки. [1, с. 21-117]

У жанровому аспекті проза Ганни Барвінок 1860-х років представлена переважно соціально-побутовими оповіданнями з виразним етнографічним компонентом, які поєднують реалістичне зображення дійсності з елементами народнопоетичної традиції. Письменниця створює оригінальну жанрову форму, яку можна визначити як "етнографічно-побутове оповідання", де соціальна проблематика розкривається через призму народного світогляду, звичаїв, традицій, вірувань. Характерною жанровою особливістю її прози є поєднання розповідних елементів з описовими, діалогічними та ліричними, що створює багатомірну картину народного життя.

«Лихо не без добра» – соціально-побутове оповідання з психологічним нервом і прямою моральною підказкою в назві. Усе рухається за законом градації: спочатку героїня тонне в горі, потім доля поволі вирівнюється – чиста народна логіка. Письменниця малює село до дрібниць: як печуть хліб, як справляють поминки, у що вірять люди, – і це вже не просто тло, а повноцінний етнографічний зріз. Мова дихає діалектом, приказками, фразеологізмами: «Терпи, козаче...», «Бог не без милості...». Страждання героїні Барвінок кладе

поруч із осінніми полями чи весняним розливом – контраст, що виводить на поверхню незламність селянського духу. [1, с. 21-24].

У ранній творчості Барвінок цей текст працює як тихий маніфест. Через долю однієї жінки – сироти, вдови, наймички – видно весь сіверянський порядок: бідність, що душить, звичаї, що тримають, і віра, що рятує. Назва не випадкова: лихо тут не кінець, а перевірка. Письменниця фіксує Чернігівщину 1860-х – час, коли реформа ще не дійшла до хати, а надія жевріє в приказці й у весняному сонці. Так оповідання стає не лише історією про виживання, а й портретом громади, де кожне горе – урок, а кожна весна – обіцянка.

Оповідання **"П'яниця"** за жанровими ознаками є соціально-психологічним твором, де через історію окремої родини розкривається гостра соціальна проблема – алкоголізм у селянському середовищі. Композиційно твір побудований за принципом антитези – протиставлення колишнього благополуччя та поступового руйнування під впливом згубної пристрасті. Барвінок використовує прийом ретроспекції, подаючи історію головного героя через спогади про щасливе минуле, що контрастує з жалюгідним теперішнім. Сильовою особливістю твору є натуралістичність у зображенні деградації особистості, точність психологічних деталей, які відображають духовне та фізичне руйнування головного героя. Мова твору насичена народними висловами про шкоду пияцтва, відтворенням особливостей сільського мовлення, що надає твору реалістичності та етнографічної автентичності.

Цей твір Ганни Барвінок є яскравим прикладом соціальних мотивів у її ранній прозі, де алкоголізм постає не лише як індивідуальна вада, а й як типова риса сіверянського (північного українського) побуту другої половини ХІХ століття. Авторка, спираючись на етнографічні спостереження за життям селян Чернігівщини та Полтавщини, зображує пияцтво як системну соціальну проблему, що руйнує родинні основи, економічну стабільність і моральні засади громади. Головний герой, колись заможний і шанований селянин, під впливом алкоголю втрачає господарство, сім'ю та людську гідність, що відображає реальні процеси деградації в пореформеному селі. Через призму цієї

історії Барвінок критикує не лише особисту слабкість, а й суспільні чинники – доступність горілки як засобу втечі від злиднів, тиск традиційних звичаїв (святкування, ярмарки) та відсутність освіти. Таким чином, оповідання стає дзеркалом сіверянського побуту, де алкоголізм символізує ширші соціальні недуги кріпацької спадщини, підкреслюючи актуальність реформ і просвітництва для українського села.

« **Восени літо** » – ліричне оповідання з етнографічним колоритом. Головне – пізнє кохання вдови, що спалахнуло в зрілі роки; назва натякає саме на це. Структура ґрунтується на паралелях між порами року й етапами життя – прийом, узятий із фольклору. Тональність м'яка, мелодійна; природа стає дзеркалом душі: осінні барви передають тепло почуттів, повтори й паралелізми звучать як пісня. Пейзаж тут не тло, а інструмент для оголення переживань героїні. [1, с. 25-32].

У ранніх текстах Барвінок цей твір вирізняється увагою до жіночої долі в сіверянському селі другої половини XIX століття. Вдова Ганна, обтяжена дітьми й господарством, – типовий портрет: молодість віддана розрахунковому шлюбу, емоції придушені працею й звичаєм. Лише в «осені» життя вона знаходить справжнє почуття. Письменниця фіксує реалії Чернігівщини: заборона на повторний шлюб для вдів із дітьми, осуд громади, що змушує ховати серце. Золота осінь протиставлена холодним нормам патріархату. Так оповідання перетворюється на тихий протест: гімн серцю й водночас літопис села, де рідкісне «літо восени» оголює розрив між природним і нав'язаним.

Оповідання «**Хатнє лихо**» жанрово можна визначити як соціально-побутове оповідання з елементами сімейної драми. Центральна проблема твору – складні родинні стосунки, конфлікт між свекрухою та невісткою, що було типовим явищем у патріархальних селянських родинах. Композиційно твір побудований на розгортанні конфлікту від прихованого напруження до відкритого протистояння. Барвінок детально відтворює психологію героїнь, мотиви їхніх вчинків, соціальні та побутові обставини, що зумовлюють конфлікт. Стильовою особливістю твору є поєднання об'єктивної оповіді з

елементами внутрішніх монологів героїнь, що дозволяє розкрити їхні думки, почуття, переживання. Мова твору насичена народними висловами про родинні стосунки, відтворенням народної етики та моралі щодо сімейного життя.

У контексті ранньої прози Ганни Барвінок цей твір стає гострим соціальним діагнозом патріархального устрою сіверянського села другої половини ХІХ століття. Конфлікт між старою свекрухою Гафійкою та молодою невісткою Оленою – не лише приватна сварка, а й типовий прояв багатовікової ієрархії, де жінка після заміжжя втрачала автономію, потрапляючи під владу старшого покоління. Авторка, спираючись на етнографічні реалії Чернігівщини, показує, як економічна залежність, спільне господарство та відсутність приватного простору породжують постійне тертя: свекруха, втративши владу над сином, компенсує це тиском на невістку, а остання, обтяжена працею й дітьми, не має права на власну волю. Барвінок тонко розкриває психологічні механізми конфлікту – страх Гафійки перед старістю й самотністю, приниження Олени як «чужої» в хаті, – підкреслюючи, що обидві жінки є жертвами системи, де чоловік виступає пасивним арбітром. Через побутові деталі – поділ хліба, догляд за худобою, нічліг у спільній хаті – письменниця документує реалії сіверянського побуту, де «хатнє лихо» символізує глибші соціальні вади: відсутність жіночої солідарності, закріплення нерівності в родинному кодексі та моральне виправдання насильства під виглядом традиції. Таким чином, оповідання не лише засуджує індивідуальні характери, а й закликає до переосмислення патріархальних норм, що руйнують сім'ю зсередини.

Оповідання «**Вірна пара**» належить до любовно-психологічної прози з помітним етнографічним забарвленням. У центрі – тема кохання й подружньої вірності, втілена в долі селянської пари, яка зберегла почуття на все життя. Твір розгортається хронологічно, з ретроспекціями, що відкривають минуле героїв. Стиль відзначається ідеалізацією селянського світу, романтичним поглядом на народні звичаї шлюбу й кохання. Мова багата пісненими образами,

порівняннями й метафорами з фольклору, створюючи поетичний настрій. [1, с. 70-81].

Цей текст Ганни Барвінок у її ранній творчості вирізняється тим, що через приватну історію Івана та Марії окреслює ширшу картину сіверянського села. Шлюб за взаємним потягом, який витримує випробування бідністю й працею, тут – радше виняток, ніж правило пореформеної доби, коли союзи часто диктувалися господарськими міркуваннями чи волею старших. Письменниця свідомо підносить героїв, аби показати силу народної етики: вірність стає не лише особистою рисою, а й основою громадської стабільності, взаємної підтримки й шани. Етнографічні деталі – вечорниці, сватання, спільні польові роботи, весільні обряди – фіксують реалії Чернігівщини, надаючи їм тепло, майже казкового світла. Водночас така ідеалізація працює як контраст до інших творів Барвінок, де родини розпадаються через пияцтво чи патріархальний тиск. «Вірна пара» таким чином постає взірцем, якого бракує повсякденності, і водночас закликом берегти традиційні цінності як опору перед новими суспільними загрозами.

«З народних уст» за жанром – етнографічний нарис із вкрапленнями народних оповідок. Авторка збирає й подає почуті від селян історії, перекази, анекдоти, повір'я та забобони, складаючи з них строкату картину народної уяви. Структура твору – низка коротких епізодів, пов'язаних однією ниткою: спробою зафіксувати, як саме сіверянин бачить світ. Стиль максимально наближений до живого голосу: діалектизми, інтонації оповідачів, ритм усної мови зберігаються майже без змін.

У ранній творчості Ганни Барвінок цей нарис вирізняється тим, що переносить на папір не власну вигадку, а справжній голос села. Через перекази про чортів, домових, знахарок чи «ходячі» мерці письменниця фіксує духовний простір Чернігівщини середини XIX століття – час, коли просвітництво ще не витіснило забобони, а церква співіснувала з язичницькими залишками. Кожна міні-історія – не просто курйоз, а відбиток соціального порядку: страх перед невідомим регулює поведінку, повір'я пояснюють невдачі, анекдоти

розряджають напругу. Барвінок не коментує, не виправляє – лише записує, дозволяючи читачеві самому відчутти, як у селянській свідомості переплітаються реальність і міф. Таким чином нарис стає не лише етнографічним документом, а й тонким соціальним портретом: у ньому видно, як традиція тримає громаду вкупі, водночас гальмуючи зміни, і як усна культура залишається останньою фортецею перед наступом писемного слова.

Аналізуючи жанрово-стильові особливості прози Ганни Барвінок 1860-х років у цілому, можна виділити такі характерні риси: тяжіння до малих епічних форм (оповідання, нарис); орієнтація на народнопоетичну традицію; поєднання реалістичного зображення соціальних проблем з елементами етнографізму; психологізм у змалюванні характерів; увага до жіночих образів та жіночої долі; детальність побутових описів; використання живої народної мови; фольклорна основа образності.

Наративна стратегія Барвінок характеризується поєднанням об'єктивної оповіді від третьої особи з суб'єктивними елементами – внутрішніми монологами, авторськими відступами, ліричними описами. Часто використовується прийом "оповідь в оповіді", коли основний наратив доповнюється розповідями персонажів. Мова творів насичена діалектизмами, фразеологізмами, прислів'ями та приказками, що створює ефект автентичності та занурює читача в атмосферу народного життя.

Отже, жанрово-стильові особливості прози Ганни Барвінок 1860-х років відображають її оригінальний внесок у розвиток української реалістичної літератури. Поєднуючи етнографічну точність з психологічною глибиною, соціальну проблематику з народною моральністю, об'єктивну оповідь з ліричними елементами, письменниця створила самобутні твори, які збагатили українську прозу новими темами, образами, художніми засобами. Їх дослідження дозволяє глибше зрозуміти процеси становлення українського реалізму, специфіку народницької традиції в літературі та особливості жіночої прози XIX століття.

Висновки до розділу 2

Таким чином, ранній етап творчості Ганни Барвінок, досліджений у розділі 2, є визначальним періодом становлення її як самобутньої письменниці, чия літературна діяльність глибоко вкорінена в українській культурній традиції та соціальному контексті XIX століття. Аналіз літературного дебюту засвідчує формування творчої особистості авторки, яка, спираючись на народні цінності та власне бачення світу, виробила індивідуальний стиль письма. Використання фольклорних мотивів та етнографічної основи у перших оповіданнях забезпечило їх автентичність, збагативши твори живими образами й культурною глибиною, що відображають дух українського села. Проблемно-тематичний аналіз ранніх творів, зокрема оповідань "Лихо не без добра", "П'яниця", "Не було змалку, не буде й до останку", розкриває увагу письменниці до морально-етичних питань, соціальної несправедливості, а також трагічних і повчальних людських доль, що резонують із суспільними реаліями епохи. Жанрово-стильові особливості прози 1860-х років підкреслюють унікальний синтез реалізму, романтичних елементів і побутового письма, що вирізняє Барвінок серед сучасників і надає її творам художньої виразності.

Таким чином, розділ 2 ілюструє, як рання творчість Ганни Барвінок, поєднуючи національну специфіку з універсальними гуманістичними ідеями, заклала міцний фундамент для її подальшого літературного розвитку, утверджуючи авторку як важливу постать в українській літературі.

РОЗДІЛ 3.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ГАННИ БАРВІНОК У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Інтерпретація творів Ганни Барвінок: читацька рецепція та проблеми вивчення

Інтерпретація творів Ганни Барвінок передбачає аналіз її оповідань («Козачка», «Лиха доля» та ін.), які належать до взірців етнографічно-побутової прози [2; 3; 11]. Письменниця гармонійно поєднувала фольклорні елементи, реалізм селянського побуту та романтичні мотиви, відображаючи дух епохи [66; 67]. Центральними темами її прози є жіноча доля, соціальна несправедливість і моральні дилеми. Таке тематичне багатство відкриває широкі можливості для застосування різних методологічних підходів: феміністичний аналіз акцентує опір жінок патріархальним обмеженням [23], постколоніальний – боротьбу за культурну ідентичність в умовах імперського тиску. Значний вплив на стиль і світогляд Ганни Барвінок справили романтизм та просвітницька діяльність Пантелеймона Кулиша [49; 59].

Важливим аспектом є читацька рецепція її творів у різні історичні періоди. У XIX столітті оповідання письменниці виконували просвітницьку функцію, сприяючи утвердженню української мови й культури [30; 67]. Сприйняття тогочасними читачами та критиками можна простежити за рецензіями й відгуками епохи [20; 21; 29; 68]. Натомість сучасне сприйняття формується переважно у шкільному середовищі – в межах блоку «Література рідного краю». Згідно з чинними державними та модельними програмами Нової української школи (2017–2023) твори Ганни Барвінок включено саме до цього блоку, мета якого – залучити учнів до духовної скарбниці регіональної літератури [48; 13; 40; 49]. Краєзнавчий принцип дає змогу учням сприймати тексти крізь призму рідного культурного простору, його історії, звичаїв і

побуту – тобто тих реалій, що становлять серцевину прози Ганни Барвінок [48, с. 4-8].

Сучасне сприйняття творів письменниці потребує окремого розгляду в контексті освітніх програм, літературних дискусій і цифрових платформ. Теорія рецептивної естетики допомагає зрозуміти, як читачі різних поколінь заповнюють смислові прогалини тексту власним культурним і особистим досвідом. Порівняння читацького відгуку на твори Ганни Барвінок із творами Марка Вовчка чи інших письменниць ХІХ століття виявляє важливу специфіку: образи жінок у Ганни Барвінок менш радикальні, але значно детальніші в етнографічному плані, що пояснює стійкіший інтерес саме краєзнавчого кола читачів і педагогів [16; 59].

Окрему групу становлять проблеми вивчення її творчості. Насамперед – обмежена джерельна база: значна частина текстів досі не опублікована, а атрибуція ускладнюється псевдонімами. Тривалий час доробок письменниці маргіналізувався літературознавством, перебуваючи в тіні постаті Пантелеймона Кулиша, тому сьогодні потрібне переосмислення її самостійного внеску. У шкільній практиці виникають методичні труднощі: архаїчність мови, численні діалектизми та віддаленість зображеного побуту від досвіду сучасних учнів знижують первинну мотивацію і вимагають спеціальних прийомів актуалізації.

Додаткові виклики пов'язані з вибором найпродуктивніших інтерпретаційних стратегій – від традиційного історико-літературного до сучасних гендерних і постколоніальних. Питання місця Ганни Барвінок у сучасному літературному каноні також потребує перегляду з урахуванням гендерного та постколоніального вимірів її творчості.

Отже, аналіз творчості Ганни Барвінок у шкільному курсі української літератури має поєднувати текстуальний аналіз, дослідження читацької рецепції різних епох і критичне осмислення наявних проблем. Такий комплексний підхід не лише поглиблює розуміння спадщини письменниці, а й

сприяє перегляду українського літературного канону, підкреслюючи її значення як однієї з найважливіших постатей жіночої прози XIX століття.

3.2. Система роботи над вивченням творів Ганни Барвінок на уроках української літератури

Вивчення творчості Ганни Барвінок у шкільному курсі української літератури сприяє реалізації наскрізних змістових ліній Нової української школи, зокрема «Громадянська відповідальність» та «Здоров'я і безпека», а також формуванню ключових компетентностей: спілкування державною мовою, громадянської та культурної.

Систему роботи доцільно будувати за чотирма взаємопов'язаними блоками.

1. Біографічно-контекстуальний блок

Роботу розпочинаємо з актуалізації краєзнавчого аспекту та гендерної проблематики. Учні створюють інтерактивну стрічку часу життя і творчості письменниці (Canva, Genially, Mentimeter), звертаючи особливу увагу на родину Білозерських, шлюб із Пантелеймоном Кулішем, участь у діяльності «Основи» та громадівському русі.

2. Текстуальний та інтерпретаційний блок

Рекомендований корпус творів: 5–6 класи – «Не було змалку, не буде й до станку», «Русалка», «Лихо не без добра»; 7–9 класи – «Козачка», «П'яниця», «Молодича боротьба», «Лиха доля» [1, с. 21-117]. Приклади компетентнісно орієнтованих завдань:

- Порівняльна таблиця Венна «Жіночі характери у Ганни Барвінок і Марка Вовчка».
- Створення Reels/TikTok-ролика від імені героїні оповідання сучасною мовою.
- Проблемне питання: «Чому образи жінок у Ганни Барвінок менш радикальні, ніж у Марка Вовчка, але залишаються актуальними й сьогодні?».

3. Лінгвостилістичний та фольклорно-етнографічний блок

Робота з мовою творів дає змогу збагачувати словниковий запас учнів і розвивати навички лінгвістичного аналізу. Ефективними є:

- створення інтерактивного словничка діалектизмів у Padlet або Quizlet;
- складання «етнографічної карти» одного оповідання (обряди, одяг, пісні, їжа);
- міні-дослідження «Від фольклору до літератури: які звичаї, описані Ганною Барвінок, живі у вашому селі/місті досі?».

4. Проєктна та позакласна діяльність

Найкраще себе зарекомендували:

- віртуальний QR-квест садибою Кулишів у Мотронівці;
- подкаст або радіопередача «Голос, який ми майже не чули: Ганна Барвінок»;
- буктрейлер до одного з оповідань;
- літературно-музична композиція до дня народження письменниці (інтегрований урок література + музика + мистецтво).

Оцінювання здійснюється за рубриками, що враховують не лише знання тексту, а й креативність, вміння аргументувати, медіаграмотність.

Таким чином, системна й компетентнісно орієнтована робота з творами Ганни Барвінок у 5–9 класах дає змогу не лише розширити та оновити шкільний літературний канон, а й актуалізувати тему жіночого голосу в українській літературі XIX ст., розвинути критичне мислення та цифрові навички учнів.

3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення творчості Ганни Барвінок у старшій школі: інноваційні підходи та практичні аспекти

Творчість Ганни Барвінок представляє значну цінність для розуміння української культури, історії та літератури. Її твори, багаті на етнографічні деталі, змальовують життя українського села, побут та звичаї народу, а також розкривають жіночу долю та психологію. Вивчення її доробку сприяє формуванню національної ідентичності учнів, розвиває їхнє критичне мислення та естетичний смак. Творчість Ганни Барвінок у 10–11 класах вивчається на профільному рівні української літератури та у варіативному модулі «Література рідного краю», що повністю відповідає Державному стандарту повної загальної середньої освіти й чинним модельним програмам «Українська література. 10–11 класи. Рівень стандарту» (2023), «Українська література. 10–11 класи. Профільний рівень» (авт. Коваленко Л. Т. та ін.) [35], а також варіативному модулю «Література рідного краю».

Інноваційні підходи до вивчення творчості Ганни Барвінок передбачають використання міждисциплінарних зв'язків, зокрема з історією, культурологією, гендерними студіями та етнографією. Це дозволяє розглядати твори письменниці в широкому соціокультурному контексті. Інноваційні підходи ґрунтуються на міждисциплінарності, цифровізації та формуванні медіаімунітету старшокласників. Найефективнішими виявилися такі напрями.

1. **Міждисциплінарні зв'язки.** Твори аналізуються одночасно з курсу історії (скасування кріпацтва 1861 р.), гендерних студій (жіноча емансипація й опір патріархату) та етнографії та народознавства (зіставлення звичаїв XIX ст. із сучасними практиками Чернігівщини й Полтавщини).

Міждисциплінарні зв'язки дозволяють учням розглядати твори письменниці не ізольовано, а в широкому соціокультурному контексті:

- З історією: аналіз творів у контексті кріпосного права та селянських реформ 1861 р.

- З культурологією: дослідження фольклорних мотивів як елемента національної культури.
- З гендерними студіями: розгляд жіночої емансипації в оповіданнях.
- З етнографією: порівняння описів звичаїв з сучасними регіональними традиціями.

Сучасні методи викладання включають інтерактивні технології, проектну діяльність, дослідницькі завдання та використання цифрових ресурсів, що сприяє активному залученню учнів до навчального процесу. **До сучасних методів викладання належать:**

2. **Цифрові та інтерактивні технології.** Учні створюють Kahoot! і Mentimeter-квести «Подорож селом Ганни Барвінок», віртуальні музеї на Genially чи Canva, Reels та буктрейлери до оповідань «П'яниця», «Не до пари», проводять 360°-тури садибою в Мотронівці.

3. **Медіаграмотність та інформаційна гігієна** (особливо актуально 2024–2025 рр.) Старшокласники порівнюють механізми поширення пліток у творах Барвінок із сучасними фейками й маніпулятивними наративами, створюють і спростовують «фейкові пости» за мотивами оповідань, аналізують трансформацію гендерних стереотипів XIX ст. у TikTok-тренди 2025 року. Такі заняття реалізують наскрізні змістові лінії НУШ «Громадянська відповідальність» та «Інформаційно-цифрова компетентність».

4. **Проектна й дослідницька діяльність.** Популярні теми: – «Ганна Барвінок і Джейн Остін: паралелі жіночого письма»; – «Оповідання Ганни Барвінок у форматі подкасту 2025 року»; – «Архівні листи письменниці: що ми про неї ще не знали».

Типова структура уроку профільного рівня включає чотири етапи:

– мотиваційний — евристична бесіда + коротке відео або аудіоопис для учнів із порушеннями зору про село XIX ст.;

- аналітико-дослідницький — глибинний розбір тексту, порівняння з Марком Вовчком, пошук гендерних стереотипів;
- творчо-практичний — створення Reels «Плітка з оповідання як фейк 2025» або продовження твору сучасною мовою;
- рефлексивний — дискусія «Акваріум» чи Padlet-стіна «Чи змінилася жіноча доля за 150 років?».

Вивчення творчості Ганни Барвінок у старшій школі також передбачає використання сучасних методів оцінювання, таких як формувальне оцінювання, самооцінювання та взаємооцінювання учнів. Це допомагає розвивати навички рефлексії та критичного аналізу власної роботи.

Отже, запропоновані інноваційні методичні рекомендації перетворюють твори Ганни Барвінок на потужний інструмент формування медіаіміунітету, критичного мислення та гендерної свідомості сучасних старшокласників, повністю відповідаючи викликам сьогодення та Державному стандарту.

3.4. Методичні поради щодо вивчення творчості Ганни Барвінок під час уроків рідного краю на прикладі творів «П'яниця» та «Не до пари» на уроках української літератури

Вивчення творчості Ганни Барвінок у старшій школі доцільно набути характеру науково-дослідницького модуля, у якому літературний текст виступає джерелом для аналізу соціальних, гендерних, психологічних та регіональних процесів XIX століття. Як дружина Пантелеймона Куліша та активна учасниця українського культурного відродження, Барвінок не лише фіксувала народний побут, а й критикувала соціальні вади: пияцтво, гендерну нерівність і патріархальні стереотипи.

Обрані твори — «П'яниця» (1860) та «Не до пари» (1861) — належать до раннього періоду творчості письменниці й уже містять увесь спектр її художніх і світоглядних принципів: гостру соціальну критику, психологічний реалізм, феміністичний підтекст, етнографічну достовірність і мовну поліфонію. Обидва

оповідання вперше опубліковано в журналі «Основа», що підкреслює їхню їхню роль у формуванні національної прози в умовах цензурного тиску Російської імперії.

Уроки рідного краю, інтегровані в програму української літератури для 10–11 класів, дозволяють поєднати літературний аналіз з краєзнавчим аспектом, розвиваючи в учнів почуття патріотизму, емпатію та критичне мислення. Опрацювання цих творів ілюструє, як література відображає регіональні особливості життя селянства Чернігівщини (Борзна, хутір Мотронівка, Оленівка), сприяючи формуванню національної ідентичності.

Мета вивчення — сформувати в учнів уміння розглядати літературний твір як історико-культурний документ, розвивати критичне мислення, дослідницькі навички та здатність до міждисциплінарного синтезу. **Пропонується двогодинний дослідницький блок (90 хвилин) з можливістю продовження в міжурочній проєктній діяльності (детальний план-конспект див. Додаток А).**

Загальні методичні рекомендації

1. Інтеграція з краєзнавством.

Уроки рідного краю передбачають акцент на локальному контексті. Ганна Барвінок народилася в селі Мотронівка (нині Борзнянський район Чернігівської області), черпаючи натхнення з подільського, полтавського та чернігівського фольклору. Рекомендується розпочинати вивчення з віртуальної екскурсії до місць, пов'язаних з письменницею (музей П. Куліша в Борзні, Google Earth для Мотронівка — Оленівка — Борзна), або використовувати мультимедійні ресурси: архівні фотографії Борзни 1860-х років із фондів Чернігівського історичного музею, фото хуторів, народних строїв, пісень, сучасні карти поширеності алкогольної залежності за даними Міністерства охорони здоров'я. Це допомагає учням відчутти «рідний край» як живий простір, де література оживає, і бачити свій край не як тло, а як активного учасника історичного процесу.

2. Комбінація методів навчання.

Поєднуйте традиційні (лекція, бесіда) з інтерактивними (групова робота, рольові ігри, проектна діяльність). Для старших класів ефективні проблемні питання: «Чи може один порок знищити ціле село? Чи актуальне це для Чернігівщини XXI століття?», «Як соціальні проблеми XIX століття відображаються в сучасному українському селі?», «Чи може шлюб бути контрактом на рабство?». Використовуйте діаграми Венна для порівняння творів, ментальні карти для аналізу персонажів, платформи Migo для спільної роботи, Genially для інтерактивних карт, Canva для інфографіки.

3. Диференціація та інклюзія.

Враховуйте рівень підготовки учнів. Для сильніших — завдання на дослідницький аналіз (порівняння з творами Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Шевченка, Жорж Санд); для слабших — скорочені тексти з ілюстраціями, аудіоверсії. Інтегруйте елементи STEM: створення інфографіки про статистику пияцтва чи розлучень у XIX столітті vs сучасність.

4. Використання першоджерел і візуалізації.

Тексти беруться з оригінальних публікацій в «Основі» (Wikisource). Читайте уривки вголос з інтонацією, імітуючи діалект (чернігівський говір). Показуйте ілюстрації народного побуту (картини К. Трутовського, весільні фото Чернігівщини 1860-х і сучасні з Instagram #весілляборзна), аудіозаписи оповідань, відеоінсценізації, подкасти.

5. Формування компетентностей

Уроки сприяють ключовим компетентностям НУШ: громадянській (розуміння соціальної справедливості), культурній (повага до фольклору), екологічній (зв'язок людини з рідним краєм). Теми корелюють із завданнями ЗНО: «Соціальна проза», «Жіноча емансипація», «Регіональна література». Оцінювання — через портфоліо (аналітична стаття 500 слів, мультимедійний продукт, есе).

Аналіз творів у контексті рідного краю

- **Оповідання «П'яниця».** Дебютний твір Барвінок, у якому через трагедію однієї родини розкривається системна проблема алкоголізму як

соціальної хвороби, що руйнує не лише окремих людей, а й цілі громади. Композиція за принципом кільця (весілля — пияцтво — смерть — похорон) підкреслює безвихідь. Головна героїня Ганна — втілення сильної української жінки, жертви патріархальних норм (порівняння з Марією з «Жіночого бідкування»). Краєзнавчий аспект: опис чернігівського села з деталями побуту (хата, город, ярмарок, корчма), фольклорними елементами (пісні, прикмети), діалектизмами («леле», «гукати», «худобина»). Епіграф: «Горіла хата, горів і чоловік, а жінка з дітьми — на попелі». Методична порада: Обговоріть пияцтво як системне зло («П'яниця не чоловік, а ганьба роду»). Завдання: Хроніка пияцтва в Борзні 1860-х, інфографіка «Пияцтво в Чернігівщині: ХІХ vs ХХІ ст.».

- **Оповідання «Не до пари»:** Новела з нелінійною композицією (флешбеки, внутрішні монологи), іронічним наратором і поліфонією голосів, де шлюб за розрахунком постає як інститут прихованого рабства. Героїня Олена страждає від нерівного шлюбу, але знаходить силу в материнстві та праці, наближаючись до протофемінізму («Чоловік — голова, а жінка — шия? То й крутиться, як хоче!»). Краєзнавчий аспект: Зображення весільних звичаїв (сватання, вінки, пісні) Чернігівщини. Епіграф: «Не до пари — то й не пара, а мука на все життя». Методична порада: Порівняйте з творами Марка Вовчка («Маруся») та Жорж Санд («Індіана»). Завдання: Рольова гра «сватання», подкаст «Не до пари: голоси жінок Чернігівщини».

Порівняльний аналіз: Обидва твори об'єднує тема жіночої долі в патріархальному суспільстві, етнографічна деталізація (одяг, їжа, обряди), критика соціальних вад, іронія та сарказм. У «П'яниці» акцент на пияцтві та руйнації родини з соціальним забарвленням; у «Не до пари» — на нерівному шлюбові з феміністичним підтекстом і модерністськими елементами. Барвінок використовує реалізм з елементами сентименталізму, роблячи твори доступними для емпатійного сприйняття. Рекомендація: Обговоріть аспекти усно в групах або запишіть у ментальні карти, щоб учні бачили зв'язок літератури з життям рідного краю.

Таким чином, запропонована методика вивчення оповідань Ганни Барвінок «П'яниця» та «Не до пари» в межах уроків рідного краю перетворює маловідомі твори письменниці на потужний дослідницький і виховний ресурс. Поєднання літературного аналізу з краєзнавчим, гендерним і соціальним контекстами, використання сучасних цифрових інструментів та диференційованих форм роботи дає змогу не лише виконати вимоги чинної програми з української літератури для 10–11 класів, а й сформувати в учнів критичне мислення, емпатію та усвідомлену прив'язаність до рідного краю. Запропонований двогодинний дослідницький блок (детальний план-конспект — у Додатку А) може бути легко адаптований для шкіл Чернігівщини та інших регіонів України і стати прикладом інтеграції регіональної літератури в загальнонаціональний освітній простір.

Висновки до розділу 3

Отже, дослідження творчості Ганни Барвінок у контексті шкільної літературної освіти виявляє її важливе місце в українському культурному просторі та освітньому процесі. Аналіз читацької рецепції творів письменниці, системи роботи над вивченням її спадщини та розробка інноваційних методичних підходів дозволяють сформувати цілісне уявлення про ефективні шляхи презентації творчості авторки в сучасній школі.

Вивчення читацької рецепції творів Ганни Барвінок демонструє неоднозначність сприйняття її творчості, що пов'язано як з історичними обставинами, так і з особливостями її художнього стилю. Дослідження реакцій читачів різних поколінь показує еволюцію сприйняття її творів від етнографічно-побутових замальовок до глибоких психологічних портретів жіночої долі. Критичне осмислення творчості письменниці в шкільному середовищі вимагає врахування цих особливостей для формування об'єктивного уявлення про її місце в літературному процесі.

Запропонована система роботи над вивченням творів Ганни Барвінок на уроках української літератури ґрунтується на поєднанні традиційних та інноваційних методів навчання. Структурований підхід до організації навчального матеріалу, що включає біографічний, історико-культурний, текстуальний та інтерпретаційний компоненти, забезпечує всебічне розуміння учнями творчого доробку письменниці. Поетапність вивчення, від ознайомлення з біографією до самостійної інтерпретації текстів, сприяє формуванню літературної компетентності учнів та розвитку їхнього критичного мислення.

Розроблені методичні рекомендації щодо вивчення творчості Ганни Барвінок у старшій школі пропонують інноваційні підходи та практичні аспекти організації навчального процесу. Застосування інтерактивних технологій, проектної діяльності, елементів дистанційного навчання та міждисциплінарних зв'язків розширює можливості для глибшого розуміння та інтерпретації творів письменниці. Особливу увагу приділено формуванню в учнів навичок самостійного аналізу текстів, розвитку їхньої емоційної інтелігентності та розуміння історичного контексту.

Таким чином, комплексний підхід до вивчення творчості Ганни Барвінок, що поєднує традиційні методики з інноваційними освітніми технологіями, не лише збагачує літературну освіту учнів, але й сприяє переосмисленню внеску письменниці в розвиток української культури. Запропоновані методичні рекомендації можуть слугувати основою для подальшого вдосконалення шкільних програм з української літератури та розробки спеціалізованих навчальних матеріалів, присвячених творчості Ганни Барвінок.

ВИСНОВКИ

Отже, у дослідженні «Творчість Ганни Барвінок у контексті літератури Сіверського краю» успішно виконано всі поставлені завдання, що дозволило досягти мети – ґрунтовно проаналізувати внесок письменниці в регіональний і національний літературний процес, розкрити її значення в літературознавстві та розробити практичні рекомендації для педагогічної практики. Результати роботи мають як теоретичне, так і прикладне значення, сприяючи глибшому розумінню регіональної літератури та її ролі в культурному й освітньому контексті.

Проведено детальний аналіз сучасних літературознавчих підходів до вивчення регіональної літератури, що дозволило визначити її як важливу складову національного культурного дискурсу. Показано, що регіональний контекст, зокрема Сіверського краю, є не лише фоном, а й потужним інструментом для розкриття універсальних тем, таких як національна ідентичність, культурна спадкоємність і соціальні трансформації. Особливу увагу приділено діалогу між локальними фольклорними традиціями та загальноєвропейськими літературними тенденціями, зокрема романтизмом, що дозволяє позиціонувати регіональну літературу як простір культурного опору та самовираження.

Досліджено, як література Сіверського краю, представлена творчістю Ганни Барвінок, відіграє роль мосту між фольклорною спадщиною та модерністськими пошуками XIX століття. Проаналізовано, як регіональні наративи, зосереджені на селянському побуті та етнічній ідентичності, сприяють деколонізаційним процесам, протистоячи імперському культурному тиску. Це дозволяє стверджувати, що література Сіверщини збагачує національний канон, надаючи йому автентичності та глибини через локальні мотиви, які резонують із загальноукраїнськими темами.

Запропоновано комплексний методологічний підхід до вивчення регіональної літератури Чернігівщини, який поєднує компаративістику,

етнолінгвістику та дискурс-аналіз. Цей підхід дозволяє не лише виявити інтертекстуальні зв'язки між творами Ганни Барвінок і місцевими фольклорними традиціями, а й підкреслити культурологічну унікальність регіону. Визначено, що такий метод сприяє уникненню спрощення регіональної літератури до «провінційного» феномену, позиціонуючи її як повноцінну частину глобального літературного дискурсу.

Проведено систематизацію наукових праць, присвячених Ганні Барвінок, охопивши широкий спектр літератури – від рецензій 1860-х років до сучасних монографій. Виявлено три основні етапи досліджень: етнографічний, психологічний і критичний. Зазначено, що попри значну кількість праць, бракує компаративних досліджень, які б зіставляли творчість письменниці з літературою сусідніх регіонів, а також гендерних студій, що підкреслюють її роль як «жіночого голосу» Сіверщини, відкриваючи нові перспективи для подальших досліджень.

Досліджено процес формування Ганни Барвінок як письменниці під впливом інтелектуального осередку Полтави та Чернігівщини, зокрема Пантелеймона Куліша. Описано, як її дебютний твір «Переміт» (1860) відображає автобіографічні мотиви та регіональний колорит, закладаючи основу для переходу від етнографічного реалізму до психологічної прози. Показано, що дебют письменниці вирізняється сміливістю в порушенні гендерних стереотипів, що робить її творчість піонерською в контексті жіночої літератури XIX століття.

Проаналізовано перші оповідання Ганни Барвінок, такі як «Дкулля» та «На ярмарку», де виявлено численні фольклорні мотиви, зокрема казкові архетипи та обрядові пісні Чернігівщини. Ці елементи не лише збагачують етнографічну основу творів, а й слугують інструментом для висвітлення соціальних проблем, таких як нерівність і патріархальний тиск. Виявлено паралелі з фольклорними збірками регіону, що підкреслює автентичність голосу письменниці.

Здійснено аналіз ключових тем ранньої творчості Ганни Барвінок, зокрема гендерної нерівності, родинних конфліктів і етнічної ідентичності. У творах, таких як «Рідна хата» (1861), розкрито дихотомію «свого-чужого», яка символізує опір асиміляції в умовах колоніального тиску. Показано еволюцію проблематики від побутових до філософських питань, що робить твори актуальними для сучасних постколоніальних і гендерних студій.

Охарактеризовано прозу Ганни Барвінок 1860-х років, яка поєднує елементи новели, байки та легенди з реалістичним стилем, збагаченим романтичними описами сіверських краєвидів. Описано унікальність її стилістики, що ґрунтується на синтезі народної мови Чернігівщини та літературної норми, формуючи так званий «сіверський реалізм». Цей стиль вирізняє письменницю як інноватора, чия творчість стала містком між фольклором і модернізмом.

Розроблено практичні рекомендації для вивчення творчості Ганни Барвінок у школах. Запропоновано модульний підхід, що включає вступні уроки з використанням мультимедійних матеріалів (карти Сіверщини, аудіозаписи фольклору), семінари з аналізу гендерних і національних тем, а також творчі завдання, такі як есе та рольові ігри. Ці методи спрямовані на розвиток критичного мислення та регіональної ідентичності учнів 8–9 класів, із оцінкою ефективності через портфоліо та тести.

Таким чином, дослідження підтверджує центральну роль творчості Ганни Барвінок у літературі Сіверського краю як унікальної моделі культурної стійкості. Воно відкриває перспективи для подальших студій у цифровій гуманітаристиці та гендерних дослідженнях, а також вносить практичний внесок у педагогічну практику, сприяючи популяризації регіональної літератури в освіті та культурній політиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барвінок Г. Вибрані твори. Київ : Видавниче товариство «Час», 1927. 233 с.
2. Барвінок Г. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1985. 320 с.
3. Барвінок Г. Вибрані твори. Львів : Каменярь, 1985. 208 с.
4. Барвінок Г. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ, 2001. 556 с.
5. Барвінок Г. Зібрання творів. Том 1. Львів, 2011.
6. Барвінок Г. Оповідання з народних уст. Київ : Дніпро, 1985. 320 с.
7. Барвінок Г. Оповідання з народних уст. Київ, 1902. XXV + 545 с.
8. Барвінок Г. Оповідання. Київ : Дніпро, 1985. 320 с.
9. Барвінок Г. Русалка : оповідання. Коломия : Галицька накладня Якова Оренштайна. [Б. р.]. 74 с.
10. Барвінок Г. Твори [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukreclassic.com.ua/catalog/barvinok-hanna>.
11. Барвінок Г. Твори. Київ : Дніпро, 1983. 312 с.
12. Барвінок Ганна. Русалка. Коломия : Галицька накладня Якова Оренштайна. [Б. р.]. 74 с.
13. Башманівська Л. А. Література рідного краю в контексті сучасних освітніх завдань [Електронний ресурс]. Studentam.net.ua, 2004. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/8358/97/> (дата звернення: 07.12.2025).
14. Борзенко О. І., Лобусова О. В. Українська література (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : [видавництво не вказано].
15. Ганна Барвінок: право бути першою. Тези лекції з серії HERlectory [Електронний ресурс]. Фонд ім. Генріха Бьоля в Україні. Київ, 2024. URL: <https://ua.boell.org/en/2024/05/07/hanna-barvinok-pravo-but-y-pershoyu-tezy-lektsiyi-yiyilektoriyu> (дата звернення: 07.12.2025).

16. Гелетюк М. В. Постать Ганни Барвінок у літературній критиці (історичний екскурс). Література та культура Полісся. 2021. Вип. 100 (17f). С. 132–141.
17. Гнатюк М. Франкова концепція національної літератури та її регіональних особливостей. Слово і час. 2016. № 8. С. 3–12. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/291/171> (дата звернення: 07.12.2025).
18. Гончар О. І. Проза Ганни Барвінок. Історія української літератури ХІХ ст. : у 3 книгах. Книга друга. Київ : Либідь, 1996. С. 182–209.
19. Грабович Григорій. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. Київ : Основи, 1997. 608 с.
20. Грінченко Б. Привітання Ганні Барвінок за сороклітню літературну діяльність. 1900.
21. Грінченко Б. Ювілей Ганни Барвінок (О. М. Кулішевої). 1901.
22. Грушевський О. З сучасної української літератури. Київ, 1909. 237 с.
23. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Київ : Критика, 2009. 360 с.
24. Денисюк І. О. Українська проза другої половини ХІХ століття : навч. посіб. Львів : Вища школа, 1978. 240 с.
25. Денисюк І. Талант без талану. Вітчизна. 1968. № 12.
26. Дніпрова Чайка. Твори. Київ : Наукова думка, 1991. 280 с.
27. Доманицький В. Письма Тургенева к Марко Вовчку. Записки НТШ. 1909. Т. 88. С. 225–229.
28. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ : Основи, 1998. 658 с.
29. Єфремов С. [Рецензія на кн.: Барвінок Г. Майорівна. Київ ; Чернівці, 1911]. 1911.
30. Єфремов С. Ганна Барвінок. Посмертна згадка. Рада. 1911. 21 липня (ч. 166).

31. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.
32. Іваненко О. П. Оригінальність художнього стилю малої прози Ганни Барвінок [Електронний ресурс]. ResearchGate, 2022. URL: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.12645.88806> (дата звернення: 07.12.2025).
33. Івановська О. Фольклорні записи Ганни Барвінок. Київ, 1995.
34. Івашків В. БАРВІНОК Ганна. Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія [Електронний ресурс]. Київ ; Львів : НТШ ; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015. URL: <https://encyclopedia.com.ua/entry-200> (дата звернення: 07.12.2025).
35. Коваленко Л. Т., Бернадська Н. І. Українська література. Рівень стандарту : підручник для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 256 с.
36. Ковалів Ю. Ганна Барвінок. Слово і Час. 2018. № 4. С. 114–116.
37. Корсак І. Перстень Ганни Барвінок : роман. Київ : Ярославів Вал, 2015. 248 с. (Серія «Сучасний бестселер України»).
38. Коцюбинська Михайлина. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і Літера, 2009. 488 с.
39. Лепкий Богдан. Про життя великого поета Тараса Шевченка в п'ятдесятлітню річницю його смерті. Львів : Просвіта, 1911. 48 с
40. Легкий М. Проза Ганни Барвінок 1880–1890-х років: проблематика й поетика. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. 2023. № 85. С. 45–56.
41. Лілік О. О., Сазонова О. В. Кваліфікаційні роботи в системі професійної підготовки учителів української мови і літератури : навчально-методичний посібник. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2021. 84 с
42. Література рідного краю. Чернігівщина : хрестоматія. Новоград-Волинський : НОВОГрад, 2021. 1320 с.
43. Літературно-науковий вісник. Львів, 1898–1914.

44. Матушек О. Сквородинівські образи й мотиви у творах Ганни Барвінок. Література та культура Полісся. 2023. Вип. 107 (21f). С. 1–10.
45. Мировець В. Ганна Барвінок (О. М. Кулішева). Оповідання з народних уст [...]. Київська старовина. 1903. Т. 81. Травень. С. 127–130. (Бібліогр. відділ).
46. Мицик Ю. Листи Ганни Барвінок (Олександри Куліш) до Михайла Грушевського. Сіверянський літопис. 2006. № 2. С. 20–40.
47. Мокрогуз О. Критичне мислення в контексті медіаосвіти. Збірник наукових праць Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. 2020. № 1. С. 12–18.
48. Молочко С., Матюшкіна Т. Вивчаємо літературу рідного краю. Українська мова і література в школі. 2023. № 78. С. 4–7.
49. Назаренко М. Спогади Олександри Куліш про Тараса Шевченка: питання достовірності. Слово і Час. 2023. № 2. С. 34–50.
50. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Док.-біогр. студія. Київ : Український письменник, 2006. 351 с.
51. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний каталог [Електронний ресурс]. Пошук за запитом «Барвінок Ганна». URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 07.12.2025).
52. Нудьга Г. А. Ганна Барвінок: Життя і творчість. Київ : Радянський письменник, 1960. 180 с.
53. Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3, від. 1–2: Вік XIX. Проза. Львів, 1891 ; фотопередрук Мюнхен, 1992. 1338 + 10 с.
54. Олещенко Т. М. Варшава в житті і творчості Ганни Барвінок. Література та культура Полісся. 2023. Вип. 111 (25f): Ганна Барвінок у колі сучасників : до 200-річчя від дня народження письменниці. С. 87–95.
55. Пилипенко О. Оповідання Ганни Барвінок: тематичний спектр. Слово і Час. 2006. № 1. С. 45–51.
56. Письменники Чернігівщини : біобібліографічний довідник. Чернігів : Чернігівські обереги, 2005. 80 с.

57. Погребенник Ф. Українська література XIX століття: Нариси і статті. Київ : Вища школа, 1989. 295 с.
58. Подзігун В. І. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини XIX століття : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 [Електронний ресурс]. Чернівці, 2019. 198 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Podzihun_Viktoriiia/Tvorchist_Hanny_Barvinok_v_ukrainskomu_literaturnomu_protsesi_druhoi_polovyny_KhIKh_stolittia.pdf (дата звернення: 07.12.2025).
59. Подзігун В. І. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини XIX століття : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2006. 186 с. (позиції 1 і 2 – це один і той самий рукопис з різною кількістю сторінок; залишила одну найповнішу)
60. Рада. Київ, 1906–1914.
61. Самойленко Г. В. Пантелеймон Куліш і Ганна Барвінок: доля, Україна, любов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 174 с.
62. Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. Том 3. Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2007. 479 с.
63. Ткаченко В. І. Еволюція жіночого характеру в прозі Ганни Барвінок та Ольги Кобилянської (на матеріалі оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка баби Борця» та новели Ольги Кобилянської «Некультурна»). Українська література : зб. наук. пр. 2024. Вип. 3. С. 46–56.
64. Ткаченко В. Кордоцентрична модель прози Ганни Барвінок. Вісник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. 2024. Вип. 35. С. 112–119.
65. Українка Леся. Лісова пісня. Зібрання творів у 12 томах. Том 3. Київ : Наукова думка, 1975. С. 7–112.
66. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст. : довідник. Київ : Либідь, 2000. 360 с.
67. Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Київ : Наукова думка, 1976–1986.

68. Франко І. Я. Ганна Барвінок: Критичний нарис. Зібрання творів у 50 томах. Том 26. Київ : Наукова думка, 1987. С. 245–312.
69. Хата. Петербург, 1860. 215 с.
70. Шолох Н. М. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках літератури рідного краю : методичні рекомендації. Чернігів, 2022. 124 с.
71. Яacobчук Н. Листування І. М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901–1910 рр.) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Том 16. Київ, 2008. С. 302–316.
72. Янковська Ж. Особливості міфологічного рівня фольклоризму оповідань Ганни Барвінок [Електронний ресурс]. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9363/1/The%20peculiarities%20of%20the%20mythological%20level%20of%20folklorism%20in%20the%20short%20stories%20by%20Hanna%20Barvinok.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).
73. Яременко В. «Забута тінь» української літератури (до сторіччя від дня смерті Ганни Барвінок – Олександри Михайлівни Куліш-Білозерської). Ганна Барвінок. Твори у двох томах. Львів, 2011.

АНОТАЦІЯ

Черненко Ю. М. Творчість Ганни Барвінок у контексті літератури Сіверського краю. – Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня магістра освітньої програми «Середня освіта (Українська мова і література)». – Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, Чернігів, 2025.

У роботі здійснено комплексне дослідження ранньої творчості Ганни Барвінок (Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш, 1828–1911) у контексті розвитку регіональної літератури Сіверщини XIX століття та розроблено методичні рекомендації щодо її вивчення в закладах загальної середньої освіти.

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю художньо-естетичних особливостей ранньої прози письменниці, її місця в літературному процесі Чернігівщини, а також потребою створення сучасних методик викладання її творів у школі.

Об'єктом дослідження є регіональна література Сіверщини XIX століття та рання творчість Ганни Барвінок. Предметом – художньо-естетичні особливості її ранньої прози, фольклорно-етнографічна основа творів, проблемно-тематичний та жанрово-стильовий виміри, а також методичні аспекти вивчення спадщини письменниці в старшій школі.

Мета роботи – комплексно проаналізувати ранню творчість Ганни Барвінок у контексті літератури Сіверського краю та розробити інноваційні методичні рекомендації для закладів загальної середньої освіти.

Використано історико-літературний, порівняльно-історичний, біографічний, текстологічний та описовий методи дослідження.

Наукова новизна полягає у першому в українському літературознавстві комплексному аналізі ранньої творчості Ганни Барвінок саме в регіональному контексті Сіверщини, систематизації науково-методологічних підходів до

вивчення літератури Чернігівщини та обґрунтуванні нового підходу до шкільного вивчення її спадщини.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання матеріалів і висновків роботи під час викладання нормативних і спеціальних курсів з історії української літератури ХІХ ст., розробки підручників, посібників, програм факультативів та уроків української літератури в школі.

Результати дослідження апробовано на трьох науково-практичних конференціях (2025 р.).

Ключові слова: Ганна Барвінок, регіональна література, сіверщина, Чернігівщина, рання проза, фольклорні мотиви, художньо-естетичні особливості, методика викладання української літератури.

Chernenka, Yu. M. The works of Hanna Barvinok in the context of the literature of the Siverskyi region. – Qualification work for the degree of Master of Education in the educational program “Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)”. – Т. Н. Shevchenko Chernihiv National Pedagogical University, Chernihiv, 2025. The work provides a comprehensive study of the early works of Hanna Barvinok (Oleksandra Mykhailivna Bilozerska-Kulish, 1828–1911) in the context of the development of regional literature in the Siverskyi region in the 19th century and develops methodological recommendations for its study in general secondary education institutions. The relevance of the study is due to the insufficient study of the artistic and aesthetic features of the writer's early prose, her place in the literary process of Chernihiv region, as well as the need to create modern methods of teaching her works in schools.

The object of the study is the regional literature of the 19th century in the Sivershchyna region and the early works of Hanna Barvinok. The subject is the artistic and aesthetic features of her early prose, the folklore and ethnographic basis of her works, their thematic and genre dimensions, as well as methodological aspects of studying the writer's legacy in secondary schools. The purpose of the work is to

comprehensively analyze the early works of Hanna Barvinok in the context of the literature of the Sivershchyna region and to develop innovative methodological recommendations for general secondary education institutions.

Historical-literary, comparative-historical, biographical, textual, and descriptive research methods were used. The scientific novelty lies in the first comprehensive analysis in Ukrainian literary studies of the early work of Hanna Barvinok specifically in the regional context of the Sivershchyna region, the systematization of scientific and methodological approaches to the study of Chernihiv region literature, and the justification of a new approach to the study of her legacy in schools.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the materials and conclusions of the work when teaching normative and special courses on the history of Ukrainian literature of the 19th century, developing textbooks, manuals, programs for optional courses, and lessons on Ukrainian literature in schools. The results of the study were tested at three scientific and practical conferences (2025).

Keywords: Hanna Barvinok, regional literature, Sivershchyna, Chernihiv region, early prose, folklore motifs, artistic and aesthetic features, methods of teaching Ukrainian literature.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Інноваційний компетентнісний урок української літератури

для 10–11 класів

Тема блоку (90 хв): «Ганна Барвінок — голос Сіверського краю: оповідання “П’яниця” та “Не до пари” як дзеркало соціальних проблем Чернігівщини ХІХ ст. та сучасності»

Мета уроку:

- сформувати уявлення про Ганну Барвінок як першу професійну українську письменницю-прозаїка та яскраву представницю літератури Сіверського краю;
- розвинути навички текстуального аналізу соціально-побутового оповідання;
- актуалізувати проблеми пияцтва та домашнього насильства через призму ХІХ і ХХІ ст.;
- виховувати повагу до жіночого голосу в літературі та емпатію до знедолених, стимулюючи інтерес до творів Сіверщини.

Структура уроку та детальний опис кожного етапу з прикладами завдань

Урок 1 (45 хв): «П’яниця» — оповідання про соціальну рану Сіверщини

1. Організаційно-мотиваційний етап (0–5 хв)

Хук для занурення: Учні заходять у клас під аудіозапис народної колискової «Ой ходить сон коло вікон» у виконанні Ніни Матвієнко (1–2 хв, для створення атмосфери сіверського села). На проєкторі — ретро-фотографія садиби в Мотовилівці (де жила Барвінок) або карта Борзнянщини 1860-х рр.

Репліка вчителя: «1861 рік. Борзнянщина, Сіверський край. У холодній хаті плаче дитина — батько пропив у шинку останню копійку. Авторка цього оповідання, Ганна Барвінок, сама пережила біду пияцтва в родині. Сьогодні ми розберемо, як її слова про алкогольну залежність лунають на Чернігівщині й досі».

Методичний коментар: Хук активізує емоційний інтелект, мотивуючи до читання як до «розмови з минулим».

2. Біографічний пазл «Життя Ганни Барвінок: від Мотовилівки до літературного голосу Сіверщини» (5–12 хв) **Роздатковий матеріал:** 15 карток-пазлів (розрізана хронологічна стрічка на аркуші А4, з ілюстраціями: фото Борзни, портрет Куліша). Кожна картка — ключовий факт з життя, пов'язаний з Сіверщиною. **Приклади карток:**

- 1828: «Народилася в с. Мотовилівка (нині Борзнянський р-н Чернігівської обл.) у родині священика — типового сіверського інтелігента».
- 1840-і: «Навчалася в пансіоні в Борзні, де вперше почула народні історії про пияцтво на ярмарках».
- 1847: «Знайомство з Пантелеймоном Кулішем у Ніжині — кохання, що надихнуло на перші оповідання про сіверські звичаї».
- 1861: «Друкує оповідання “П’яниця” в журналі “Основа” — перша жінка-прозаїк, яка сміливо показує соціальні вади Чернігівщини».
- 1876: «Заборона творів через Валуєвський циркуляр — цензура душить голос Сіверського краю».
- 1911: «Померла в Мотовилівці, залишивши спадщину оповідань про долі сіверянок»

Завдання: За 4 хв групи (3–4 учні) складають послідовність на магнітній дошці, пояснюючи зв'язок з Сіверщиною. Переможці (найшвидші та найточніші) — стікер «Сіверський мандрівник». **Методичний коментар:** Пазл розвиває критичне мислення, робить біографію «живою» та пов'язаною з рідним краєм, стимулюючи інтерес до локальної історії.

3. Виразне читання з технікою «стоп-кадр» (12–20 хв)

Підготовка: Учитель або заздалегідь підготовлений учень (з репетицією) виразно читає перші 7–8 абзаців оповідання «П'яниця» (текст роздрукований або на слайдах, з QR-кодом на аудіоверсію). Читач імітує сіверський діалект для автентичності (наприклад, «паничу» замість «панові»). **Техніка:** Кожні 80–90 секунд — команда «Стоп-кадр!». Учні на стікерах (кольорових, для емоцій) пишуть одне слово-почуття героїні Стехи та клеять на дошку (формуючи «емоційну карту»). **Приклади очікуваних відповідей (з цитатами):**

- «Голод» (стоп після: «Дитина плаче з голоду, бо хліба нема» — акцент на бідності сіверської хати).
- «Сором» (стоп після: «Сусіди шепочуться: “П'яниця в хаті”» — реалії ярмарку в Борзні).
- «Безсилля» (стоп після: «Вона йде в найми, а він спить у шинку» — типова доля сіверської жінки). **Обговорення:** 1 хв на групу — «Яке слово пасує до Сіверщини 1861 р.?». **Методичний коментар:** Техніка «стоп-кадр» утримує увагу, розвиває емпатію, робить текст «кіношним» для сучасної молоді.

4. Групова робота «Сіверські реалії в оповіданні “П'яниця”: соціальна карта родини» (20–35 хв)

Організація: 4–5 груп (по 4–5 учнів). Кожна отримує: великий аркуш А3, карту Борзнянщини 1860-х (з позначками: Борзна — ярмарок, Мотовилівка — садиба), набір із 5 цитат (роздрукованих на картках).

Приклади цитат для груп (адаптовані для аналізу):

- Група 1 (побут): «Пропив у шинку в Борзні останнього коня й корову» — намалювати хату без худоби, позначити шинок на карті.
- Група 2 (сім'я): «Дитина в холодній хаті плаче з голоду, бо мати в наймах» — зобразити «ланцюг біди» (мати → діти → сусіди).
- Група 3 (суспільство): «Жінка мусить терпіти, бо куди йти з малим?» — додати стрілки до реалій Сіверщини (церква в Борзні як єдине втішення).

○ Група 4 (героїня): «Стеха мовчить, бо сором перед людьми» — намалювати портрет Стехи з атрибутами (рубаша, хустка).

Завдання: За 10 хв намалювати/описати соціальну карту родини (центр — хата, гілки — наслідки пияцтва). Презентація — 90 секунд: «Як це стосується Чернігівщини ХІХ ст.?».

Методичний коментар: Робота інтегрує краєзнавство, розвиває візуальне мислення, мотивує до самостійного пошуку (групи можуть додати фото сучасної Борзни з телефону).

5. Рефлексія «Лист у ХІХ століття: розмова з Ганною Барвінок» (35–45 хв)

Роздатковий матеріал: Картки у вигляді старовинного листа (з пергаментним дизайном, шаблон у РРТ).

Завдання: Кожен учень пише 3–5 речень, ніби листа Барвінок.

Приклад: «Дорога Ганно! Я прочитав(ла) “П’яницю” і зрозумів(ла), що пияцтво на Сіверщині — не минув час: у 2025 р. на Чернігівщині 68% ДТП через алкоголь. Дякую, що показали силу сіверської жінки — як Стеха. Тепер я розповім друзям про Ваш край». **Закінчення:** Листівки складають у «скриньку часу» (коробку з декором), вчитель читає 2–3 анонімно. **Методичний коментар:** Рефлексія формує особисту зв’язок з текстом, стимулює творчість і інтерес до інших оповідань Барвінок.

Урок 2 (45 хв): «Не до пари» — оповідання про кайдани шлюбу на Сіверщині

1. Мотиваційний етап (0–4 хв)

Хук: На екрані — весільна фотографія сіверського села ХІХ ст. (з архіву Чернігівського музею). Звучить весільна пісня «Ой на горі та й женці жнуть» (30 сек), яка різко обривається тишею.

Репліка вчителя: «Весілля в Борзні 1862 р. — гучне, з танцями. А через місяць — 30 років пекла для Олени. Оповідання “Не до пари” Барвінок — про те, як шлюб стає рабством для сіверської жінки».

Методичний коментар: Обрив музики символізує трагедію, активізуючи уяву.

2. Вправа «Червоні прапорці XIX і XXI ст.: паралелі насильства» (4–12 хв)

Роздатковий матеріал: 16 карток з цитатами (друковані, з номерами).

Приклади цитат з оповідання:

- «Чоловік не пускав її ні до церкви в Мотовилівці, ні до сусідів» (психологічне насильство).
- «Забрав гроші й ключі від скрині — тепер проси на хліб» (економічне).
- «Б'є по обличчю, а на ранок на колінах: “Пробач, люба”» (фізичне + цикл).

Завдання: Клас ділиться на дві половини. Одна клеїть цитати на плакат «Тоді (1862, Сіверщина)», друга — додає сучасні аналоги маркером (наприклад: «Забрав гроші» → «Контролює картку й паролі в 2025 р.»).
Обговорення: «Що змінилося на Чернігівщині?».

Методичний коментар: Вправа розвиває критичне мислення, пов'язує текст з реальністю, мотивує до дискусії про гендерні проблеми краю.

3. Інсценізація ключової сцени + «внутрішній монолог» (12–23 хв)

Підготовка: 5–6 учнів (за жеребом напередодні) репетирують 3-хвилинну сцену сварки через гроші (текст з оповідання + імпровізація в сіверському стилі).

Приклад сцени: Чоловік: «Гроші мої, сиди вдома!» Олена: «Але діти голодні...» (б'є по столу).

Техніка: Після кульмінації («Замовчи, бо вб'ю!») — «Замри!». Кожен учень по черзі підходить до «застиглої» Олени й озвучує її думки (голосно, 20 сек). **Приклади монологів:**

- «Якщо я піду — куди з трьома дітьми в Борзні? Ніхто не візьме...» (безвихідь XIX ст.).

- «Соромно перед сусідами, але терпіти не сили...» (соціальний тиск Сіверщини).

- «Він же кохав колись — на весіллі в церкві...» (цикл насильства).

Методичний коментар: Інсценізація робить текст драматичним, розвиває емпатію, робить урок «театральним» для зацікавлення.

4. Карусель «Чотири станції: глибинний аналіз оповідання» (23–38 хв)

Організація: 4 станції по колу (учні обертаються кожні 3–4 хв, записують у зошит). Кожна — стіл з матеріалами.

Приклади станцій:

- Станція 1 (історична): «Права жінки в Російській імперії на Чернігівщині» — витяги з законів 1830–1860-х (роздруковані: «Дружина не має права на майно»). Завдання: «Як це впливає на Олену?».

- Станція 2 (літературна): Порівняльна таблиця «Барвінок vs Марко Вовчок» (оповідання про насильство). Завдання: «Спільне в сіверських мотивах?».

- Станція 3 (психологічна): «Колесо домашнього насильства» (сучасна модель на плакаті). Завдання: «Які “спиці” є в “Не до пари”?».

- Станція 4 (краєзнавча): Фото сучасної Борзни + карта. Завдання: «Де стояла хата Барвінок? Як шлюби змінилися?».

Методичний коментар: Карусель забезпечує динаміку, інтегрує міжпредметність (історія, психологія), мотивує до досліджень краю.

5. Фінальна рефлексія «Дерево жіночого голосу Сіверщини» (38–45 хв)

Роздатковий матеріал: Паперові птахи або листки (шаблон: крила для слів).

Завдання: На одному крилі — слово з XIX ст. (наприклад: «безправна», «терпелива» з оповідання). На другому — з XXI ст. («вільна», «сильна»).

Приклад: Птах Олени: «Мовчазна» → «Має голос».

Закінчення: Птахи кріпляться на ватман-дерево (з фото Мотовилівки). Групове фото.

Методичний коментар: Візуальна рефлексія символізує зростання, стимулює творчість і гордість за сіверську літературу.

Домашнє завдання (диференційоване, для мотивації)

- Рівень А (творчий): Створити 30–60-секундне відео в TikTok/Reels «Якби Барвінок вела блог про “Не до пари” в 2025 р. на Сіверщині».
- Рівень В (аналітичний): Написати есе-лист «Дорога Олено з оповідання, я з 2025 р. Чернігівщини...».
- Рівень С (дослідницький): Фоторепортаж «Сліди Барвінок у Борзні чи Мотовилівці» (з геотегом).